

विद्या प्रसारक मंडळ, ठाणे

मासिकाचे नाव	∴	सध्दर्म : त्रैमासिक
संस्थापक	∴	गुंडोपंत, हरिभक्त
संपादक	∴	डॉ. विजय वा. बेडेकर
प्रकाशक	∴	अनंत विनायक धोरे
प्रकाशन वर्ष	∴	२०१२
वर्ष	∴	सत्तेचाळिसावे
अंक	∴	पहिला
पृष्ठे	∴	३२ पृष्ठे

गणपत्रिका विद्या प्रसारक मंडळाच्या
“ग्रंथालय” प्रकल्पांतर्गत निर्मिती

गणपत्रिका निर्मिती वर्ष : २०१२

गणपत्रिका क्रमांक : १७१

Registered with the
Registrar of News-
paper for India,
under R.N. 20770/71

संस्थापक
गुंडोपंत हरिभक्त

वार्षिक ऐच्छिक देणगी
किमान ७५ रुपये

दीर्घकालीन (१५ वर्ष) सभासद देणगी १००० रु.
भारताबाहेरील सभासद देणगी १२५ \$

सर्दम

त्रै मा सि क

॥ त्रैलोक्यं मंगलं कुरु ॥ नामूलं लिख्यते किंचित् ॥

वर्ष सत्तेचाळिसावे अंक पहिला चैत्र/वैशाख शके १९३४, एप्रिल २०१२

संपादकीय

निर्णयाचे अधिकार

भारताचे माजी रेल्वेमंत्री श्री. त्रिवेदी यांच्या राजीनाम्याचा किस्सा अजून ताजा आहे. लोकसभेत रेल्वेचा अर्थसंकल्प मांडल्यावर लगेचच द्वितीय वर्गाच्या भाडेवाढीविरुद्ध त्यांच्याच पक्षाने असहमती दाखवली. कारण अर्थातच, 'आमआदमी' हे होते. रेल्वेची आजची आर्थिक परिस्थिती व प्रवाशांच्या सुरक्षिततेबाबत असलेली दिवाळखोरी सांगण्यासाठी, विशेष तज्ज्ञांची गरज आज नाही. आधुनिकीकरण व सुरक्षिततेचे उपाय या गोष्टी काल्पनिक आकडेमोडीने होत नसून त्यांच्या निर्मितीकरता आर्थिक तरतुदीची गरज लागते. पैसे झाडाला लागत नसल्यामुळे रेल्वेलाही आपल्या अंदाजपत्रकात खर्चाचा बोजा सांभाळताना उत्पन्नाची साधने निर्माण करावी लागतात. माल वाहतूक आणि प्रवासी भाडे हेच त्याचे साधन असते. रेल्वे मंत्र्यांनी वरच्या श्रेणी बरोबरच खालच्या श्रेणीच्या प्रवाशांच्या भाड्यात वाढ केली. सर्वसाधारणतः या वाढीचे समर्थन विशेषज्ञांसह सामान्यांपर्यंत सर्वांना समजण्यासारखे होते. रेल्वे मंत्र्यांनीही या भाववाढीच्या समर्थनार्थ प्रवाशांची सुरक्षितता, रेल्वेचे आधुनिकीकरण व व्यापक देशहित अशीच कारणमीमांसा केली! अर्थात ही भाडेवाढ त्यांच्या पक्षाच्या सर्वेसर्वा आणि त्यांची तळी उचलणारे त्यांचे राजकीय सहकारी यांना मात्र 'आम आदमी' वर अन्याय करणारी वाटली. भारतीय राजकारण व समाजकारणात तर्क, वास्तवता, व्यवहार व सारासार विचार यांची फारकत झाल्याचे हे पहिलेच उदाहरण नाही.

रेल्वे मंत्र्यांचा राजीनामा मागण्याचे प्रमुख कारण म्हणजे, त्यांनी या भाववाढीच्या संदर्भात नेतृत्वाला अंधारात ठेवले असे सांगितले जाते. रेल्वे मंत्र्यांनी मांडलेले मुद्दे तर्कसंगत होते, वास्तववादी होते, देशहिताचे होते की नाही हे मुद्दे गौण ठरले. त्यांच्या नेतृत्वाने मागितलेल्या राजीनाम्याचे बहुतेक सर्व राजकीय पक्षांनी समर्थन केले. रेल्वेमंत्र्यांची नियुक्ती हीच मुळी त्यांच्या या विषयावरील ज्ञान वगैरे गोष्टींवर आधारित नसल्याने नेतृत्वाच्या मेहरनजरेची

(पृष्ठ क्र. ३१ वर)

इकडे लक्ष द्यावे -

१) 'सद्धर्म' त्रैमासिकाचे वर्ष एप्रिल ते मार्च आहे. सभासद, वर्षांत केव्हाही होता येते.

२) आजीव सभासद योजना बंद करण्यात आली आहे. जे सभासद ३१ मार्च २००९ पर्यंत 'आजीव' झाले आहेत. त्यांना अंक त्यांच्या हयातीपर्यंत पाठविला जाईल. त्यांनी एप्रिल २००९ पासून वाढवलेली देणगी विचारात घेऊन योग्य ती ऐच्छिक देणगी पाठवावी परदेशस्थ सभासदांनी ७५ \$ देणगी पाठवावी, अशी विनंती आहे.

३) देणगी, मनीऑर्डर, धनादेश (चेक) किंवा धनरोखाने (डी.डी.) 'सौ. मालतीबाई नवाथे ट्रस्ट' या नावाने खालील पत्त्यावरच पाठवावी. सौ. मालतीबाई नवाथे ट्रस्ट,

द्वारा लक्ष्मी-केशव कार्यालय,
प्रताप सिनेमासमोर, कोलबाड,
ठाणे-४००६०१. दूरध्वनी : २५४७२७७१
कार्यालयाची वेळ : सकाळी १० ते १ व सायं. ४ ते ७.
ट्रस्टचे बँक खाते ठाणे जनता सहकारी बँक लि.
ठाणे भारत सहकारी बँक व भारतीय स्टेट बँक
या बँकांमध्ये आहे. मुंबई व ठाणे बाहेरील
सभासदांनी वरील बँकां व्यतिरिक्त बँकांवरील
धनादेश पाठविल्यास वटणावळ ५० रु. अधिक
पाठवावे.

देणगी पाठविताना संपूर्ण नाव, पत्ता व सभासद क्रमांक (सभासद असल्यास) ही माहिती सुवाच्य अक्षरात कळवावी.

४) खालील ठिकाणी फक्त रोख रक्कम स्वीकारली जाईल. याठिकाणी मनीऑर्डर/धनादेश पाठवू नये.

अ) श्रीधर भालचंद्र आणि कंपनी
कापडाचे व्यापारी,
१४८, प्रार्थना समाज, गिरगांव,
मुंबई - ४०० ००४.

दूरध्वनी : २३८८ ०६४५

रविवारी बंद

सद्धर्म अंकासंबंधी माहितीकरता यांच्याशी संपर्क साधावा.

ब) श्री. प्रकाश भा. दीक्षित

३०२, दुर्गा सोसायटी,
कोलबाड, ठाणे ४०० ६०१.
दूरध्वनी : २५४७२००५
दूरभाष : ९८१९६९३१९५

५) पत्ता बदलला असल्यास ताबडतोब कळवावे.

६) पाकिटावर सभासद क्रमांकासमोर छापलेल्या त्रोटक अक्षरांचा खुलासा.

- १) वा. दे. - वार्षिक देणगीदार सभासद
- २) आ. - आजीव सभासद
- ३) दी. का. - दीर्घकालीन सभासद
- ४) का.भे. - कायम भेट

'वा. दे.' व 'दी. का.' या अक्षरांसमोर देणगी कधी संपेल ते वर्ष दाखविले आहे.

- संपादक

या अंकातील लेखकांच्या विचारांशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही. या त्रैमासिकातील मजकूर संपादकांच्या परवानगीशिवाय कोणीही कुठेही छापू नये. लेखकांनी या अंकातील त्यांचा लेख इतर ठिकाणी पाठविणे असल्यास, तो सद्धर्माच्या अंकात प्रसिद्ध झाला आहे असा उल्लेख करावा.

- संपादक

अनुक्रमणिका

संपादकीय	१
देणगीसंबंधी निवेदन	२
ज्ञान, साधना व अनुभूति.	४
निरीच्छावस्था	६
संस्कृत सुभाषितांचे अंश व समानार्थी मराठी	
म्हणी वाक्यप्रचार (लेख ११ वा.)	८
गीतकृष्णायन	१०
अमेरिकेत जाऊन पैसे मिळवायचे आहेत?	१२
दास बोधातील निवडक ओव्या	१६
अध्याय ६ : ध्यान योग	१८
कपिल मुनींचा मातेला उपदेश	२१
गीता उपनिषदे (वेदान्त) आणि	
कपिल सांख्यशास्त्र	२७

जानेवारी २०१२ ते मार्च २०१२

पर्यंत दीर्घकालीन सभासदासाठी
व ऐच्छिक देणगी देणाऱ्यांची नावे

दीर्घकालीन सभासदासाठी

- १) वैद्य त्रिलोक धोपेश्वरकर, पुणे
- २) श्री. वासुदेव यशवंत अभ्यंकर, जांभुळपाडा
- ३) श्री गणेश मार्गे, औरंगाबाद
- ४) सौ. माधुरी अशोक सरपोतदार

विशेष ऐच्छिक देणगी

- १) श्री. शशिकांत गोविंद काळे,
दादर मुंबई ११००/-
- २) श्री. जी. एच. कोरडे, दादर मुंबई ५००/-
- ३) श्री. शशिकांत शंकर जोगळेकर,
गिरगांव १०००/-

वरील सर्व सभासदांचे आम्ही आभारी
आहोत.

- संपादक

सद्धर्माची प्रकाशने

(पोस्टेज सह)

- १) सुलभ संध्या व पूजा रु. ५
- २) श्री गणेश चतुर्थी पूजाविधि रु. ५
- ३) हरितालिका पूजा विधि रु. १०
- ४) श्री सत्यनारायण पूजा व कथा रु. १५
- ५) कोजागिरी पूजाविधि (मराठी कथेसह) रु. १०
- ६) तुलसी विवाहविधि रु. १०
- ७) पातंजल योग सूत्राणि (मराठी अर्थासह) रु. २५
- ८) कै. ह.ज. दामले स्मृती विशेषांक रु. १५
(या अंकात मौलिक विचारांचे लेख व
उद्बोधक, उपयुक्त माहिती आहे. अवश्य
संग्रही असावा, असा हा अंक आहे.)
(पृष्ठसंख्या ९६)
- ९) सौंदर्यलहरी स्तोत्र (मराठी समश्लोकीसह) रु. ३०
- १०) उपासना रु. ४०
- ११) श्रीरामरक्षेतील व्याकरण रु. ५०
- १२) चांगदेव पासष्टी रु. ४०
- १३) गंगालहरी रु. २५
- १४) गणपत्यथर्वशीर्षातील व्याकरण रु. ३०/-

जुने सद्धर्म अंक मिळतील

सद्धर्मचा पहिला अंक ऑगस्ट १९६५ ला
प्रसिद्ध झाला. हा अंक व त्यानंतर ऑक्टोबर
१९६५ पासून जानेवारी २०११ पर्यंतचे (एप्रिल
१९७४ व जुलै १९७४ चे अंक सोडून) सर्व
अंक 'www.Granthalaya.org' या संकेत-
स्थळावर उपलब्ध आहेत. इच्छुकाना ते
download करून मिळू शकतील व त्यांची
प्रतही तयार करून घेता येईल, याची नोंद
घ्यावी.

एप्रिल १९७४ व जुलै १९७४ चे अंक काही
अडचणीमुळे प्रसिद्ध झाले नाहीत.

ज्ञान, साधना व अनुभूति.

दिलीप भाटवडेकर

कोणत्याही अज्ञाताच्या (unknown) शोधात जीवाला ज्ञान (knowledge), मिळालेल्या ज्ञानाची, विद्येची साधना (practice) व साधनेच्या पूर्ती नंतर त्या ज्ञानाची अनुभूति (experience), या सर्व अवस्थांतून जावे लागते. मग ते ज्ञान कोणत्याही शास्त्राचे, कलेचे अथवा अध्यात्माचे असो. सध्या आपण याचा अध्यात्माच्या संदर्भात विचार करूया. आपणासमोर विचार मांडत असताना लेखकाला गुरुजनांच्या, सिद्धांतांच्या सहवासात मिळालेल्या अनुभवांचा काही प्रमाणांत अर्थ लावण्याचा प्रयत्न केला आहे. हा केवळ लेखकाच्या मनाला, बुद्धीला पटलेला अथवा भावलेला विचार आहे हे सांगणे जरूर आहे. यातून कोणताही सिद्धांत मांडण्याचा प्रयास नाही, त्याचप्रमाणे सर्व वाचकांना, साधकांना हे मान्य होईल असेही नाही.

ज्ञान प्राप्त करण्याच्या इच्छेची जननी अनेक प्रकारची असू शकते. आवड, प्रेम, तीव्र वेदना, वैफल्य, ऐहिकाच्या नश्वरतेचा प्रत्यय, त्याची क्षणभंगुरता, वाटणारा सुखाच्या आभासाचा प्रत्यय, अशा अनेक बाबी ज्ञानाच्या शोधाला कारणीभूत होऊ शकतात. ऐहिक जीवनात, आप्त-स्वकीयांचा वियोग, मृत्यु, अपेक्षाभंग - मग तो अर्थाजर्जासंदर्भात असो वा समाजात मानमरातब मिळण्याबाबत असो, अशा अनेक गोष्टी माणसाला जीवनाचा उबग आणतात, जगातील दुःखापासून दूर जाण्याच्या मार्गाच्या शोधांत धाडतात. मनाची शांती हरवून बसलेले त्या कायमस्वरूपी शांतीच्या शोधात, त्या अज्ञाताच्या

शोधात जाण्याचा प्रयत्न करतात, जिकडून मिळेल तेथून त्या शाश्वत शांतीच्या मार्गाचे ज्ञान करून घेण्याच्या खटपटीला लागतात. या अज्ञाताच्या शोधात शक्य असलेल्या प्रत्येक मार्गातून ज्ञान संपादन करण्याचा प्रयत्न माणूस करू लागतो. येथून सुरू होते त्याची ज्ञान संपादनाची वाटचाल. ज्ञान प्राप्तीच्या कालावधी त्या जीवाच्या इच्छेच्या तीव्रतेवर अवलंबून असतो. मिळवलेले ज्ञान हे केवळ माहितीच्या रुपांत त्याच्या बुद्धीत सामावले जात असते. ज्याला इंग्रजीत documentation असे म्हणतो. ते ज्ञान ग्रंथ वाचून मिळालेले असो, गुरु मुखातून प्राप्त झालेले असो अथवा अवलोकनातून संपादलेले असो, यातून त्या माणसाला केवळ पंडित्य प्राप्त होऊ शकते. म्हणजे ज्याला आपण theoretical knowledge म्हणतो. या माहितीचा संबंध केवळ त्याच्या बुद्धीपर्यंतच सिमित असतो. त्याला आपल्याजवळीत ज्ञानाची अनुभूति नसते. उदाहरणार्थ, ध्यानधारणेमुळे मनःशांती मिळते, मन अन्तर्विकास साधण्याचा प्रयत्न करू लागते हे ज्ञान त्याला असते पण स्वतः ध्यानधारणा केल्याशिवाय त्याला मिळणारी मनशांती अनुभवता येत नाही त्या चिरशांतीची अनुभूति मिळत नाही.

अनुभूति हे योग्य साधनेचे फलीत आहे. म्हणून मिळविलेल्या ज्ञानाची साधना घडल्याशिवाय त्याचे फल साधकाला कदापी मिळत नाही. संगीतात ज्या प्रमाणे एखाद्या रागाचे स्वर, त्याचे आरोह अवरोह माहित असल्याने

त्याच्या रियाजाशिवाय त्या रागाची योग्य व परिणामकारक मांडणी कलाकाराला करता येत नाही. त्यापासून मिळणारा आनंद त्याला अनुभवता येत नाही. अध्यात्मात मन काबु करण्याचे उपाय पुस्तकी ज्ञानाने जरी मिळविले असले तरी त्या ज्ञानाला वारंवार कृतीत आणल्याशिवाय, त्या काबूत आणलेल्या शांत, निर्विकार मनाची त्या माणसाला अनुभूति येत नाही. ज्ञानार्जनाच्या काळाप्रमाणे हा साधना काळही साधकाच्या मनाच्या दृढतेवर, एकाग्रतेवर व साधनेच्या तीव्रतेवर अवलंबून असतो.

ज्ञानार्जनापासून ते साधनेपर्यंतच्या वाटचालीत साधकाची मनसिक स्थिती, ऐहिक जगाबाबतचा दृष्टिकोन फार वेगळा असतो, असे म्हटल्यास चुकीचे ठरणार नाही. इथवरच्या वाटचालीपर्यंत साधकातील 'मी' शाबूत असतो. त्याच्या कळत नकळत त्याच्यातला अहंकार त्या 'मी' ला जिवंत ठेवत असतो. मनातील घालमेल, चढाओढ कार्यरत असते, आप-पर भावाचा संपूर्ण नाश झालेला नसतो. कारण साधनेतून मन अजून संपूर्णपणे त्याच्या नियंत्रणात आलेल नसत. अद्वैतभाव अजून त्याच्या ठायी निर्माण झालेला नसतो. साध्याच्या अनुभूतिशिवाय मनोविजय मिळत नसतो, कारण मनावरील संपूर्ण, बिनशर्त नियंत्रण म्हणजेच खरी अनुभूति असते. असे नियंत्रण मिळण्यासाठी मनाची संपूर्ण शरणागती, शांतता, विचारशून्यता, निरपेक्षता जरूर असते. मनाच्या या अवस्थेतच माणसातल्या 'मी' चे विसर्जन होते. जीवाला आपण त्या तेजापेक्षा वेगळे नाही याची अनुभूति होणे म्हणजेच अद्वैतभावाची निर्मिती, आणि हाच त्याच्या विरक्तीचा क्षण.

या साधकाच्या अवस्थेनंतर त्याच्यासाठी ऐहिकाचे प्रयोजनच शून्य होते, कारण तो जीवच तेजोमयावस्थेत पोहोचतो. आपल्यासारख्या सर्वांनाच ही अवस्था फक्त कल्पनेचाच भाग आहे, आणि ही कल्पना करणे शक्य होते कारण आपण अनेक अद्वितीय विभूतिंच्या कथा ऐकलेल्या असतात. पण आपण अजून साधकावस्था पार केलेली नसल्याने, चिरशांतीची अनुभूति आपल्या परिचयाची नाही. अजून वाटचाल बाकी आहे.

दिलीप भाटवडेकर

२१५, राजा राम मोहन मार्ग,
१ ला मजला, सर भालचंद्र बिल्डिंग,
गिरगांव, मुंबई - ४०० ००४.
दूरध्वनी : २३८५८८७५

•••

ताईत आणि फांसे...

ज्या नखांनी सिंह मदोन्मत हत्तीची गंडस्थळें विदारण करतो, तींच नखें पुढें मुलांच्या गळ्यांत ताईत म्हणून घातलीं जावीत...

आणि ज्या सुळ्यांनी हत्ती सिंहासारख्या वनराजांनाही भोसकून करतो, तेच सुळे फांसे बनून जुगाच्याच्या हातीं पडावेत...

हाला दैवदुर्विलासच म्हणायचें,
दुसरे काय?

•••

साधनेत निरिच्छावस्था हा एक महत्त्वाचा टप्पा म्हणवा लागेल. ज्याला कशाचीही आशा वा इच्छा राहिली नाही, अशाला साधनेचा मार्ग जास्त सुलभ होतो. ज्याला इच्छा नाही अशाचे मन कशातही गुंतून पडत नाही, त्याला पाश रहात नाहीत. परंतु मनाचा साधनेसाठीचा निग्रह बऱ्याच प्रमाणांत मन कशामुळे निरिच्छ झाले आहे यावर अवलंबून आहे. मुक्तीच्या ध्यासाला निरिच्छ मनाचे सर्वात जास्त बळ असते, परंतु माणसाची निरिच्छावस्था जर उद्विघ्नतेपोटी आली असल्यास त्याच्या मनाला शांतता असत नाही, व अशांत मन कधीच साधनारत होत नाही. एखादी गोष्ट प्राप्त करण्यासाठी अतोनात श्रम, कष्ट घेतले जातात, प्रयत्न केले जातात, बराच काळ त्याच्यासाठी व्यतीत होतो, पण इतके होऊन ही ती गोष्ट प्राप्त होत नाही. अशाने माणसाला वैफल्य, नैराश्य येते, उद्वेग येतो, व त्यातून माणसाची इच्छा नाहिशी होते, पण मनाला तृप्ती नसते. अतृप्त मन कधीच शांत असत नाही. साधनेला सर्वात जास्त जरूर असते ती एकाग्रतेची, आणि एकाग्रतेला शांत संय्यमी मनाशिवाय पर्याय नाही.

निरिच्छावस्था प्राप्त होण्याचे दुसरे कारण, उपभोगाचा अतिरेक हे ही असू शकते. सुदैवाने ज्याच्या बहुतांशी इच्छा पाहिजे त्याक्षणी, मुबलक प्रमाणांत पूर्ण होतात. इतकेच नव्हे तर त्याला त्याचा अतिरेक झाल्याने उबग येतो. यातून तो निरिच्छ होतो. पण ही अवस्था फार काळ टिकत नाही, कारण परत त्याची त्या गोष्टीबद्दलची

भोगवासना जागृत होते. कारण मुळांत त्याच्या निरिच्छतेमागे विवेक, विचार नसतो, चिंतनाचा आभाव असतो. भोगक्षमता मर्यादित असल्याने व भोग्याची उपलब्धता प्रचंड, उदंड प्रमाणांत असल्याने तात्पुरती अशी परिस्थिती निर्माण होते, पण ती टिकत नाही, मनाचा हव्यास पूर्णपणे शमलेला नसतो. त्याचा भोग शरीराने नाकारलेला असतो, मनाने, बुद्धीने नाही. या कारणास्तव त्या निरिच्छावस्थेची आयुःमर्यादा कमी असते. अशांचे मन सदैव चंचलावस्थेत असते. असे चंचल मन एकाग्र होऊ शकत नाही व म्हणून साधकाला साधनेत कदापि यश देत नाही.

इच्छा ही विचाराने, विवेकाने व महत्त्वाचे म्हणजे मनाच्या सहकार्याने विसर्जीत व्हावयास हवी. या विसर्जनामागे जबरदस्ती, बळजबरी असून चालत नाही. या विसर्जनभावनेचा उगम बुद्धी व भावना यांच्या संगमावर व्हावा लागतो. कोणत्याही गोष्टीचा त्याग करणे हे त्याबद्दल प्रेम असताना, फार कठीण असते, पण या प्रेमाला विवेकाची जोड मिळाल्यास ते विनाक्लेश शक्य होते व अशा त्यागाचा व्रणही मागे रहात नाही. तिरस्कारातून जन्माला आलेला त्याग क्लेशयुक्त असतो इतकेच नव्हे तर त्याचा मनावर चिरकाल टिकणारा व्रण मागे रहातो. हा व्रणच त्या त्यागलेल्या गोष्टीची सदैव आठवण करून देत रहातो, ज्यामुळे मन अशांत, त्रस्त रहाते, जे साधनेत बाधा निर्माण करते.

ज्यावेळी निरिच्छावस्था हा जीवाचा सहज स्वभावधर्म होतो, त्या वेळीच त्याचे मन शांत,

स्थीर, निग्रही बनते. ज्याने सर्व श्रीचरणी वाहिले आहे, अशा जीवाला लोकनिंदेची चिंता नसते, लोकस्तुतीचा हव्यास रहात नाही. या अवस्थेला विवेकाची बैठक असते. त्याचा अशाश्वताचा हव्यास पूर्णतः अस्तंगत झालेला असतो, त्याच्या शांत, निरामय, अहंशून्य जीवनांत अखंड तेवत रहाते ती साधनेची ज्योत.

दिलीप भाटवडेकर

२१५, राजा राम मोहन मार्ग,
१ ला मजला, सर भालचंद्र बिल्डिंग,
गिरगांव, मुंबई - ४०० ००४.
दूरध्वनी : २३८५८८७५

•••

आपली शब्दसंपदा

१) अलस - आळस, आळशी. हे मूळचे विशेषण. त्यापासून भाववाचकनाम आलस्य, त्यापासून मराठीत आळस हा शब्द आला व ह्या पासून परत आळशी हे विशेषण बनले.

२) सन्त - संस्कृतात परसवर्णनि हा शब्द असा लिहितात पण आपण मराठीत तो 'संत' असा लिहितो. संस्कृत अस् २ प.प. याचे सत् असे वर्तमान कालवाचक धातुसाधित विशेषण होते. व त् कारान्त असल्यामुळे ते सन् सन्तौसन्तः असे चालते. (प्रथमा) याचा अर्थ 'असणारा' असा होतो. पण लक्ष्यार्थाने 'सदाचरणी पुरुष' असा झाला. कारण जो सदाचरणी असतो तोच खरे जीवन जगतो असा अर्थ झाल्यामुळे ती संकल्पना शेवटी सत्पुरुषाशी मर्यादित झाली. अर्थात याचे स्त्रीलिंगी रूप सत् + ई = सती (सती सावित्री)

३) उपाध्याय - उप+इ २ प. प. जवळ जाणे. उपेत्य हे पूर्वकाल वाचक धातुसाधित ल्यबन्त अव्यय "उपेत्य यस्मात् अधीते स उपाध्यायः"। म्हणजे विद्यार्थी ज्याच्या घरी जाऊन शास्त्राध्ययन करतो तो उपाध्याय.

४) ऊन - कमी होणे. उणा. एक + ऊन = एकोन यावरून एकोणीस (एक उणा वीस), एकोणतीस - (एक उणा तीस) एकोणचाळीस - (एक उणा चाळीस) इत्यादी शब्द (संख्यावाचके) तयार झाले. दशकातून एक उणा करुण वचाबाकीने आकडे तयार करण्याची चाल फार प्राचीन काळापासून चालत आली आहे.

५) कंगाल - परसवर्णनि कङ्काल - कंकाल याचा अर्थ हाडाचा सापळा हा शब्द 'खावयास न मिळून कृश झालेल्या माणसासाठी वापरतात. त्याचाच अर्थ दरिद्री अशा पण होतो.

- दि. दा. औटी

लक्ष्मी चंचल कां?...

समुद्रमंथनातून प्रथम अप्सरा बाहेर पडल्या आणि त्यांच्या मागोमाग लक्ष्मी बाहेर आली.

चंचल म्हणून अप्सरांची ख्याति आहेच.

मग त्यांच्याच सहवासांत वाढलेली लक्ष्मी चंचल होईल, नाही तर काय?

म्हणूनच 'दुःसंगः सर्वं थैव त्याज्यः।' ४३. असें नारदभक्तिसूत्रांनी स्पष्टपणे सांगितले आहे.

पण ऐकणार कोण?

•••

संस्कृत सुभाषितांचे अंश व समानार्थी मराठी
म्हणी वाक्यप्रचार (लेख ११ वा.)

दि. दा. औटी

अर्कसंपर्कतः पश्य दर्पणे दहनद्युतिम् ॥^{१००}

सूर्याच्या संपर्काने आरशामध्ये तापणारे तेज
येते सुभाषिताची

पाहिली ओळ :- क्षुद्रोऽपितनुतेतात,
तेजस्तेज स्विसंगतः ।

शब्दार्थ - अर्क - सूर्य, दर्पण - आरसा,
द्युती - तेज

भाषांतर - अरे बाबा, तेजस्वी पदार्थाच्या
संगतीने एखाद्या यःकश्चित पदार्थालाही तेज चढते
पाहा - सूर्याच्या संपर्काने . . . येथे सूर्यचुलीचे
(SOLAR COOKER) चे उदाहरण लागू पडते.
सूर्यचुलीचा आरसा काही वेळात पूर्ण स्वयंपाक
तयार करतो.

इति चिन्ताविषघ्नोऽयम्^{१०१}

अगदः किं न पीयते ॥

अशा रीतीने चिंत्तारूपी विषाचा नाश करणारे
हे औषध लोक का पीत नाहीत?

पाहिली ओळ -

यद्भावी न तद् भावी

भावि चेन्न तदन्यथा ।

शब्दार्थ - यद् + अभावि (न
घडणारे)चेत् +न अन्यथा-टळत नाही.
चिन्ता+विषघ्नः+अयम्

भाषांतर - जे घडायचे नाही ते घडत
नसते व जे घडायचे असते ते घडल्याशिवाय

राहत नाही असे आहे तर लोक उगीचच काळजी
का करीत राहतात. ह्या गोष्टी अटळ आहेत अस
औषध घेऊन लोक हे औषध कां घेत नाहीत

विचित्रचरिताः स्त्रीयाः ।^{१०२}

खरोखर स्त्रियांचे वागणे फार गूढ आहे
(कारण)

पाहिल्या तीन ओळी -

यदन्तस्तन्न जिह्वायां

यजिह्वायां न तद्वहिः ।

यद्वहिस्तन्न कुर्वन्ति ॥

यद् + अन्तः + तत् + न, तत् + बहिः

यद् + बहिः + तत् + न

भाषांतर - स्त्रियांच्या जे मनात असते ते
जिभेवर येत नाही. जे जिभेवर असते ते बाहेर
येत नाही. जे बाहेर येते ते त्या करीत नाहीत.
असे खरोखर स्त्रियांचे वागणे फार गूढ आहे.

यात्यधोऽधो व्रजत्युच्चैर्मरःस्वैरेव कर्मभिः ।

मनुष्य आपल्याच कृतीमुळे उच्चतेला
अथवा नीचतेला जातो.

याति + अधः+व्रजति +उच्चैः + नरः

स्वैः + एव

दुसरी ओळ - कूपस्य खनिता तद्वत्
प्रासादस्यच कारकः। ज्याप्रमाणे विहीर खणणारा
खणीत खणीत खाली जातो, व उंच इमारत

बांधणारा बांधीत वर जोतो त्याप्रमाणे मनुष्य उच्चतलेचा निचतेला जातो.

गुणीच गुणरागी च विरलः सरलोजनः ।^{२११}

स्वतः गुणवान असून गुणवंतावर प्रेम करणारी सरळ मनाची माणसे थोडी असतात.

पहिली ओळ : नागुणी गुणिनं वेत्ति, गुणी गुणिषु मत्सरः ।

भाषांतर - ज्यांच्या जवळ काहीच गुण नसतात ते गुणी माणसांना ओळखू शकत नाहीत. काही गुणवान लोक तर इतर गुणीजनांचा मत्सरच करतात. म्हणून सुभाषितकार म्हणतात - स्वतः गुणवान असून गुणवंतावर प्रेम करणारी.

एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति, न च तारागणोऽपिच ॥^{२१२}

एकटाच चन्द्र अंधकाराचा नाश करतो तारका समूह नव्हे.

पहिली ओळ - वरमेकोगुणी पुत्रो, न च मूर्खशतान्यपि ।

अनेक मूर्ख मुलगे असण्यापेक्षा एकच गुणवान मुलगा असणे बरे. एकटाच चन्द्र अंधकाराचा नाश करतो.

एकेनापि सुपुत्रेण सिंही रचपितिनिर्भयम् ।^{२१३}

एकाच सुपुत्राच्या विश्वासाने सिंहिण निर्भयपणे झोपते दुसरी ओळ - सहैव दशभिःपुत्रैः भार वहति रासभी ॥ गाढविणीला दहा पोरे होतात पण जन्मभर तिचे कष्ट चुकत नाहीत एकाच सुपुत्राच्या...

वृत्ततस्तु हतोहतः ॥^{२१४}

ज्याचे चारित्र्य संपले, त्याचे जीवन संपले अगोदरच्या तीन ओळी - वृत्त यत्नेन संरक्षेद् वित्तमायाति याति च अक्षीणो वित्ततः क्षीणो

माणसाने आपले चारित्र्य हर प्रयत्नांनी सांभाळावे पैसा काय येतो परत येतो. पण गेलेले चारित्र्य परत मिळू शकत नाही.

अब्रू काचेचे भांडे आहे. फुटले की दुरुस्त होत नाही.

If money is lost, nothing is lost. If health is lost something is lost. But if character is lost it is lost for-ever.

क्रमशः

श्री. दि. दा. औटी

शिवकृपा, घर नं. ७३ विठ्ठल मंदिराजवळ,

मु. पो. मुद्देखुर्द, ता. कर्जत

जि. रायगड ४१० २०१.

दूरध्वनी : ०२१४८-२२११०९

मोबाइल : ९४२००५९५७४

•••

साठी - सत्तरी...

साठी, अथवा ती न जमल्यास, सत्तरी साजरी करण्याची प्रथा आतां सार्वत्रिक होत चालली आहे. त्याची सुरुवात केव्हां व कशी झाली आणि ती कोणी केली?

•••

‘ब्रह्मावर्त’ : जाति भूपति

ये रसिका ये तू नीट जरा अवलोकी
या ब्रह्मावर्ती नंदनवन भूलोकी ॥१॥
गंगा यमुनेची विशाल जलसंपत्ती
सेवोनि घरेच्या सौंदर्याने भरली
येथेच सुखाने येइ नांदण्या तृप्ती
त्या सरितांच्या मनभावन रम्य तटाकी ॥१॥

ब्रह्मावर्ती नगरांची शोभा साजे
त्या नगरामधुनी राज्ये करिती राजे
वनि विपुल श्वापदे करिती मृगया मौजे
तट भोवतालचा त्या नगरांना राखी ॥२॥

आश्रमातुनी मुनि शिकवत सारी शास्त्रे
ना तेथ मना अध्याया सारी शस्त्रे
मुनिजनां माहिती सर्व तऱ्हेची अस्त्रे
तो ज्ञानसूर्य गगनातिल सूर्या झाकी ॥३॥

नानाविध वस्तूंचा होई व्यापार
श्रेष्ठींच्या कोलाहले भरे बाजार
राजांच्या आज्ञे विविध कला साकार
सुख समृद्धीला नसे उणी मुळि बाकी ॥४॥

भरताच्या देशी ऐसा विकास झाला
हा सूर्य संस्कृतीचा मध्यान्ही आला
दशदिशांमधुनी कीर्तिगंध परिमळला
वर्णाया जाता कविची प्रतिभा वाकी ॥५॥

तर अशा ह्या ब्रह्मावर्तात एक शूरसेन
नावाचं राज्य होतं. मधु दैत्याने वसवलेली मधुपुरी
अथवा मथुरा ही त्या राज्याची राजधानी होती.
श्रीरामांचा कनिष्ठ बंधू शत्रुघ्न यानं मधुदैत्याचा

वध करून ती जिंकल्यापासून मथुरा आर्यकुलाच्या
अधिपत्याखाली आली. महाभारतकाली
भोजकुलोत्पन्न राजा उग्रसेन तिथे राज्य करीत असे.

हा उग्रसेन स्वभावानं अतिशय मवाळ
होता. त्याला कंस नावाचा एक अत्यंत जुलमी व
दृष्ट पुत्र होता. ऋषींच्या यज्ञात व्यत्यय आणणं,
त्यांचे आश्रम ओस पडतील अशी दुष्कृत्यं करणं,
कृषिवलांची भरली शेते घोड्यांच्या टापाखाली
उद्ध्वस्त करणं, व्यापारी वर्गाकडून
विनामोबदलाच वस्तू अथवा खंडणी वसूल करणं
हे त्याचे आवडते खेळ होते. आर्यावर्ताचा
अनाभिषिक्त सम्राटच म्हणता येईल असा
मगधाधिपती जरासंध त्याचा सासरा होता.
आपल्यासारखाच क्रूर आणि जुलमी असलेल्या
जावयाला जरासंधाचं पूर्ण पाठबळ होतं.

या सर्वांची परिणती अखेर कंसानं
उग्रसेनालाच कैद करून स्वतःला मथुरेचा
राज्यभिषेक करवून घेण्यात झाली. आपला मार्ग
पूर्ण निष्कंटक व्हावा म्हणून कंसानं संशय येईल
त्या व्यक्तीला राजद्रोहाच्या आरोपाखाली बंदिवान
कारागृही डांबते करायला सुरवात केली. कित्येक
धर्मशील प्रजाजन जाऊ लागले. कित्येक
असुरांचा गोतावळा कंसाभोवती जमून केलेल्या
प्रत्येक नवीन जुलमासरशी त्याची वाहवा मिळवू
लागला, त्याच्या मर्जीस पात्र होऊ लागला.

गोवर्धन पर्वतावर वास्तव्य करून
असलेला मंडलेश्वर वसुदेव याला कंसाची देवकी
ही चुलतबहीण देण्यात आली होती. अत्यंत

सज्जन अशा वसुदेव आणि देवकीला कंसाचे अत्याचार मुळीच मान्य नव्हते, परंतु कंसाच्या सामर्थ्यापुढे त्यांचं काही चालेना. मात्र कंसाच्या दरबारात उपस्थिती ठेवण्याचं वसुदेवानं बंद केलं.

कंसाचा जुलूम वाढतच चालला. दृष्टप्रवृत्तीना सत्प्रवृत्तीशी लढण्यास भाग पाडून दुष्टप्रवृत्तीचा नाश करविण्याचा वसा उचललेले नारद मग कंसाला भेटले. कंसाला त्यांनी सांगितलं, “तुझा हितचिंतक या नात्यानं सांगतोय, स्वर्गात देवांना तुझं बरं पाहवत नाहीये. तुझ्या सर्व नाशाचा कट ते रचतायत. तुझी बहीण देवकी हिच्या पोटी विष्णू आठवा पुत्र म्हणून तुझा वध करायला जन्म घेणार आहे”

हे ऐकताच अंगाचा तिळपापड झालेल्या कंसाने वसुदेव आणि देवकीला लागलीच ठार मारण्याचं ठरवलं. पण नारदाच्या “तुला त्या दोघांपासून धोका नसून केवळ त्यांच्या आठव्या पुत्रापासून धोका आहे” अशा सांगण्यावरून शेवटी कंसानं या जोडप्याला मथुरेत फक्त नजरकैदेत ठेवलं. मात्र देवकीची सगळीच संतती उपजताच ठार करून टाकण्याचा विडा त्यानं उचलला.

त्या क्रूरकर्माच्या दुराचारामुळे धर्म बुडत चालला, असंतोष वाढत चालला, त्याच्या पापाचा घडा भरत चालला.

क्रमशः

प्रसाद दिनकर औटी

न्यू अजंठा अव्हेन्यू, बिल्डींग नं बी - १

ब्लॉक नं १८, सहावा मजला,

पौड रोड, कोथरूड ४११ ०३८ पुणे

दूरध्वनी - ०२०, २५४५००८९

●●●

कर्ज काढणें सुलभ आहे; पण...

पापं कर्तुं ऋणं कर्तुम ।

मन्यन्ते मानवाः सुश्रम् ।

पारिणामोऽति गहनो ।

महतामपि नाशकृत् ॥

- नीतिशास्त्र

पाप करणे किंवा कर्ज करणें यांत लोक सुख मानतात. ऋण काढून सण साजरा करण्यांत पुरुषार्थ मानतात. पण पापाचा किंवा कर्जाचा पारिणाम अनाकलनीय आहे. भयानक आहे. मीं मीं म्हणणाऱ्यां मोठमोठ्या लोकांचा विनाश करणारा आहे.

व्यक्तिनें कर्ज काढलें किंवा पाप केले तर व्यक्तीचा नाश होतो. पाप म्हणजे अधःपात करतें तें, अशी त्याची शास्त्रीय व्याख्या. (पात यति इति पापम्) वैयक्तिक स्वार्थाकरतां, सुखाकरतां दुसऱ्याच्या दुःखाची, भावनांची पर्वा न करतां केलेलें कर्म म्हणजे पाप. ही त्याची व्यावहारिक व्याख्या.

कर्ज काढतांना तात्कालिक सुख लाभतें. पाप करतांनाही क्षणिक सुख वाटतें. पण मनाला आपण पाप करीत असल्याची सुप्त वा प्रकट जाणीव असतेच.

राष्ट्रीय पाप व राष्ट्रीय कर्ज या दोन गोष्टी तात्कालिक सुखदायी असल्या तरी पारिणामीं अत्यंत घातक आहेत.

●●●

दुसरे महायुद्ध संपल्यापासून भारतातील तरुणांना अमेरिकेचे मोठे आकर्षण राहिले आहे. वृत्तपत्रे आणि इतर माध्यमातील माहितीवरून तेथील जीवनाचे दिसणारे स्वरूप इतरांनाही तेथे येण्यास जणू आकर्षित करीत होते. स्वातंत्र्यानंतर भारतातील परिस्थिती सरकारच्या सामाजिक आणि समाजवादी धोरणांनी तर गुणवान मंडळींना भारतात स्थान असेल किंवा कसे, याचीच शंका येत होती. त्यामुळे सहाव्या दशकांत जसे अमेरिकेने आपले दरवाजे येथील लोकांना उघडले तसे बरीच मंडळी, उच्च शिक्षण व मग पैसे कमावण्यास नोकरी असा विचार करूनच भारताचा किनारा सोडती झाली.

ही मंडळी तशी हुशार होती आणि त्यावेळच्या अमेरिकेतील परिस्थितीचा चांगला उपयोग करून त्यांनी भारतीयांसाठी मोठे आदराचे स्थान निर्माण करून ठेवले. आता तेथील भारतीयांची संख्या जवळजवळ २० लाखावर गेली आहे. बहुतेक सारे चांगले उत्पन्न कमावतात. इतरांपेक्षा हे लोक पैसे सांभाळून असतात.

अमेरिका हा देश चांगलाच मोठा आहे आणि युरोपखेरीज इतर कोठूनही लोकांना कायम वस्ती करण्याची परवानगी नसल्यामुळे लोकसंख्या फारच थोडी, त्यामुळे आफ्रिकेतील निग्रो लोकांना गुलाम म्हणून आणल्यामुळे लोकांना चैनीची चांगलीच सवय लागली. जेथून शास्त्रज्ञ मिळतील तेथून जमा करून संशोधन करीत त्यांनी पदार्थविज्ञान आणि रसायन शास्त्रात जशी जरूर पडेल तसे उपयुक्त शोध लावून माणसाचे जीवन

समृद्ध बनवले. मग त्यांत इतरांना काही त्रास होतो की नाही याचीही त्यांनी परवा केली नाही. प्लास्टिक, अणुशक्ति, वेगवेगळी विमाने, मोटारी, असे अनेक शोध लागल्यावर त्याचा उपयोग इतरांना करून देण्यासाठी रॉयल्टीसाठी पेटंट ही व्यवस्था त्यांनी सुरु केल्यामुळे खूप पैसा मिळू लागला. शिवाय युरोप, आशिया आणि आफ्रिकेतील चालू असलेल्या युद्धस्थळापासून अमेरिका फार दूर असल्यामुळे हे सर्व करण्यासाठी त्यांना आवश्यक ती शांतताही मिळू शकली. अमेरिकेत विजेची मुळीच कमतरता नाही आणि २० टक्के वीज अणुवीज केंद्रातून निर्माण होते. नुकताच जपानमध्ये फुकुशिमा अणु प्रकल्प फुटला तेव्हा अमेरिकेतील अणुप्रकल्पांवर एक विस्तृत लेख न्यू यॉर्क टाइम्समध्ये आला होता. त्यावरून तरी ही वीजकेंद्र सुरक्षितरित्या चालवतात की नाही याची शंकाच प्रदर्शित झाली होती. तो लेख वाचून सर्व पैशाचा कारभार असल्यामुळे माणसांच्या सुरक्षेपेक्षा कंपनीचे फायदे जास्त महत्त्वाचे मानतात असेच वाटू लागले. एका मासिकांत तर फुकुशिमा विनाशाचा अंदाजे खर्च २३०० कोटी डॉलर आहे व तो ६ वर्षांपूर्वी अमेरिकेत 'कटरिना' वादळाच्या काळातील १२,२०० कोटी डॉलरच्या झालेल्या नुकसानीपेक्षा खूपच कमी आहे असेही छापून आले होते.

काही करण्यासाठी लागणारा पैसा कधी कमी पडला नाही व उद्योगधंद्यांना ते चालवण्यासाठी पूर्ण स्वातंत्र्य, यामुळे तेथे संपत्ती निर्माण करणारे कारखाने खूप उभे राहिले. कारखान्यातील वातावरणामुळे कामगार आजारी

पडू लागले तर त्यांच्यासाठी औषधे फार्मसीनी शोधून काढली आणि मग अॅलॉपथी अगर आधुनिक औषधोपचार प्रणाली झपाट्याने पसरायला सुरुवात झाली. यातही पेटंट या संकल्पनेचा अमेरिकन कंपन्यांना मोठा फायदा झाला आणि अमेरिकेत श्रीमंती वाढतच गेली. कंपन्यांच्या उत्पादनाला प्रोत्साहन देण्याचे 'कॅपिटॅलिझम' या पद्धतीतील मूळ तत्त्व आहे व बाकी सर्व त्याला अनुसरूनच असतात. त्यामुळे कामगार - मालक संघर्ष नेहमीचेच असले तरी सहसा कामगारांनाच पडते घ्यावे लागे. उत्पादनावर वाईट परिणाम होता कामा नये हे सरकारचे मुख्य धोरण असे. एकोणिसशे चाळिसच्या दशकानंतर अमेरिकेतील तरूण माणसे कमी होत गेल्यामुळे उत्पादन महाग होत गेले. मग त्या उद्योग धंद्यानी आपले कारखाने इतर देशात नेऊन तेथील स्वस्त कामगारांकडून ते चालवून जास्त पैसे कमवण्यास सुरुवात केली. कारखाने परदेशी असल्यामुळे मालकांना खूप पैसे मिळत असले तरी सरकारचे उत्पन्न घटले. चालू पद्धत कायम टिकवण्यासाठी सरकार बाहेरून कर्ज घेऊ लागले. सध्या तर अशी परिस्थिती आहे की आपला कारभार नेहमी सारखा चालवण्यासाठी अमेरिकन सरकार रोज २०० कोटि डॉलर कर्ज घेते आहे. अमेरिकेतील लोक तर आपल्या मिळकतीतील काहीही बचत करीत नाहीत. त्यामुळे बचत करणाऱ्या (चीन, भारत वगैरे बचतीची सवय असणाऱ्या) परदेशांकडून सरकारला कर्ज घ्यावे लागते. स्थानिक कारखाने कमी झाल्यावर येथील अनुभवसिद्ध लोकांनी आता जगभरच्या उद्योगांचे सल्लागार म्हणून सल्ले देत पैसे मिळवण्यास सुरुवात केली. सरकारचे कर्जाचे उत्पन्न आणखी कमी झाले.

येथे सुमारे ४५० लाख लोक दरिद्री आहेत त्यांना जगवण्यासाठी सरकार त्यांना अन्न-कार्ड (food stamps) पुरवते. त्याच्या बदल्यात ते लोक सार्वजनिक भटारखान्यातून जेवण घेतात. नोकरी करीत असलेल्या लोकांच्या करामधून हा खर्च करणे सरकारला सुलभ होते. पण सध्याच्या मन्दीच्या दिवसात कित्येक लोक बेकार होत आहेत त्यांनाही सरकारतर्फे बेकारभत्ता द्यावा लागतो. (सध्याच्या नियमाप्रमाणे नोकरी गेल्यापासून सहा महिन्यांनंतर तो थांबवला जातो). यापैकीही काही अन्न - कार्डासाठी रांगा लावीत असतील. हल्लीच्या सरकारच्या या परिस्थितीचा विचार करायला लावणारा आढावा (<http://bharatkalyan97.blogpost.com/2011/09/brother-can-you-spare-trillion.html>) या लिंकवरील व्हिडिओ वर मिळतो.

अमेरिकेत जवळजवळ ४० वर्षांपासून पैसे जवळ न बाळगता (क्रेडिट कार्डद्वारा) सारी खरेदी केली जाते, त्यामुळे तेथील लोकांना चैन आणि ऐषआरामाची फार सवय लागलेली आहे. येथील रेस्टॉरंटमध्ये तर प्लेट खाद्यपदार्थांने भरून गिऱ्हाइकापुढे ठेवतात. याचे प्रमुख कारण सांगितले जाते की हे पदार्थ बनवणाऱ्या कम्पन्या मोठेच पॅकिंग बनवतात. विचार न करता गिऱ्हाइक प्लेट भर पदार्थ खातात आणि "विशाल" बनतात. सध्याच्या माहितीनुसार तेथील सुमारे ६० टक्के लोक लठ्ठ आहेत. तेथे कायमचे वास्तव्य करून रहाणारे भारतीय आता हळूहळू त्यांच्याच पक्तीत बसायला लागलेले दिसतात. फार वजनदार असल्यामुळे वेगवेगळे रोग शरीरांत ठाण मांडून बसू शकतात. कॅश अगर चेकने खरेदी व्यवहार

विशेष होत नसल्यामुळे किती खरेदी करावी याचे भान त्यांना रहात नाही. चार वर्षांपासून रिपोर्ट येतात कि, सहसा प्रत्येक अमेरिकन उधारीवर जगतो. पगारदार माणूस आपली पुढील सहा महिन्याची मिळकत आत्ताच खर्च करून बसलेला असतो. त्यामुळे नोकरी गेली कि, ते लोक अक्षरशः रस्त्यावर येतात. २००७-८ मधील मंदीपासून अशी परिस्थिती चालू आहे. गेल्या वर्षापासून तेथे ९ टक्क्यावर लोक बेकार झालेले आहेत. रिपोर्टांप्रमाणे ४६ टक्के लोक दारिद्र्यरेषेखाली आहेत आणि साडेचार कोटी लोक सरकार देत असलेल्या खाद्य तिकिटांवर (Food Stamps) अवलंबून आहेत.

सध्या तेथे महागाई खूप आहे. भारतापेक्षाही जास्त. मॉलमध्ये एक पौंड पाव घेण्यासाठी दीड डॉलर द्यावा लागतो. सध्या साडे एकुणपन्नास रुपये डॉलरचा भाव आहे हे आपणास माहित असेलच. यामुळे मला लहानपणी ऐकलेली एक गोष्ट आठवते ती अशी.

सोन्याची म्हणून प्रसिद्ध असल्यामुळे असेल पण पुष्कळ लोकांना पूर्वी पैसे कमावण्यासाठी लंकेत जावेसे वाटे. तेथे कोणत्याही कामाचा मोबदला सोन्याच्या विटांमध्ये मिळत असे. त्याला आपल्या कामाची मजुरीच रोज अडीच विटा मिळणार होती. जायला खर्चही खूप लागे. तरीही आमचा बंडू कर्ज काढून तेथे (एकटाच) गेला. रस्त्यावरच राहून आणि बरोबर नेलेले खाद्य पदार्थ खात असल्यामुळे सुमारे एक आठवडाभर त्याला काही खर्च करावा लागत नाही आणि कामाच्या मोबदल्याच्या त्याच्याजवळ सुमारे १५ - १६ (सोन्याच्या) विटा जमल्या

होत्या. तो मनाशी आता इथेच राहून चांगले श्रीमंत होऊनच भारतात परतूया असा विचार करू लागला. बायकोलाही इथे बोलावून घेऊ आणि सुखात इथेच राहू असाही विचार त्याच्या मनात येऊ लागला. पण त्यासाठी त्याला भारतातील सावकाराचे कर्ज फेडण्यासाठी तेथे जावे लागणार होते. येतानाच त्याने परतीचे तिकीट काढले होते म्हणून या विटा त्याला मोडायला लागणार नव्हत्या याचा त्याला फारच आनंद होत होता.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी कटींग करायला म्हणून न्हाव्याच्या दुकानांत गेला. कटींग झाल्यावर किती पैसे म्हणून त्याने विचारले आणि न्हावीबाबाने 'दिड वीट' म्हणून सांगून बंडूला एकदम झीटच आणली. पथारीच्या जवळच दिसलेल्या नळ कोंडाळ्यावर आंघोळ झाल्यावर जेवायला तो एका हॉटेलांत गेला, तर जेवणाचा दर 'दोन विटा' होता. तरी त्याने नाष्टा केलाच नव्हता म्हणून बरे, कारण नाष्टा अडीच विटाना मिळत होता. हे त्याला घरी परतताना एका रेस्टॉरंट बाहेरील सूचनाफलकावरून वाचून कळले. कामावर जाण्यापूर्वी एक खोली घेऊन सामान ठेऊन तिला कुलूप लावून ठेवणे गरजेचे होते. दुकानदाराने एक चांगले कुलूप दाखवले. ते दीड विटेत मिळाले. एक खोली आठवड्यास तीन विटा या भाड्याने त्याने एक आठवड्याचे भाडे आगावू देऊन घेतली. तो कुलूप घेऊन घरी आला. आठ विटा खोलीत सुरक्षित ठेवून तो कामावर गेला. सायंकाळी मजुरीच्या अडीच विटा घेऊन तो घरी आला येताना जेऊनच आला. घरी पडल्यापडल्या तो आपल्याजवळील साडेआठ विटाबाबत विचार करू लागला. ही खोली अजून

सहा दिवस आपल्याला रहायला आहे व त्या दरम्यान नुसते जेवण्यासाठी चोवीस विटा लागणार आहेत. कामाची मजुरी पंधरा विटा आली, तरी एक वीट कमीच पडणार आहे. ही लंकेची सहल आतबट्ट्याचीच ठरते आहे, तेव्हा आता येथे न राहाणेच चांगले. आपला भारतच बरा. जवळ असलेल्या तिकिटांत परत नेणाऱ्या वाहतूक कंपनीच्या मिळेल त्या वहानाने तो परत गेला. त्याला बरोबर दाखवण्यापुरतीसुद्धा वीट नेता आली नव्हती. आता तो जास्तीच काम करून सावकाराचे कर्ज लवकर फेडण्याच्या खटाटोपात आहे.

कशी काय वाटली ही गोष्ट? आपले पैसे खर्च करून अमेरिकेला जाऊन यायचे असेल तर खुशाल प्रयत्न करा. पण तेथे राहून पैसे कमावण्याचा विचार मात्र आता प्रत्यक्षांत येणे फार कठीण दिसत आहे.

सध्याच्या सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थितीचा सर्वांगीण विचार करून भविष्यात काय वाढून ठेवले आहे याचा अंदाज बांधणारे अमेरिकेतही आहेत. परिस्थितीचा कल कसा आहे याचे संशोधन करणारी 'कल' शोधकारी (Trend Research Institute) संस्थेचा प्रमुख श्री. जेराल्ड सेलॉट हे अशी भक्ति करण्यात पटाईत समजले जातात. १९८७ मधील अमेरिकेच्या शेरबाजाराची उडालेली दाणादाण आणि रशियाचे झालेले विघटन हे त्यांचे दोन्ही अंदाज बरोबर आल्यामुळे त्यांच्यावर सर्वच विश्वास ठेऊ लागले आहेत. अमेरिकेच्या सध्याच्या परिस्थितीचा त्यांच्या अंदाजानुसार फारच वाईट

परिणाम अमेरिकेवर होणार आहे. या चार वर्षांत अमेरिकेत क्रांति होण्याचा संभव आहे. अन्नधान्यावरून दंगे आणि कर न भरण्याच्या चळवळीही त्यांना अभिप्रेत आहेत. पुढील वर्षी नाताळाच्या देणग्याऐवजी जेवणाची सोय काय करावयाची याचीच लोक चिंता करित बसतील असेही त्यांना वाटते. थोडक्यात म्हणजे अमेरिका एक अविकसित राष्ट्र बनेल असे त्यांचे मत आहे. अखेरीस डॉलरच्या किमतीत ९० टक्के इतकी घसरण होईल असाही त्यांचा होरा आहे. मीही गेल्या पंधरा वर्षांत अमेरिकेच्या केलेल्या पाच भेटीमध्ये. तेथे महागाई फार वेगाने वाढते आहे या निष्कर्षाला आलेलो आहे.

अमेरिकेतील सध्याची परिस्थिती काहीशी अशीच दिसते आहे. परवा तर अमेरिकेतील तरुण नोकरी मिळवण्यासाठी भारताकडे निघत आहेत अशा अर्थाची बातमी प्रसिद्ध झालेली पहिली. म्हणजे तेथे नवीन नोकऱ्या मिळणे फारच अवघड आहे असे दिसते. मग अशा स्थितीत आपण तिकडे जाऊन नोकरी मिळवण्यात यशस्वी होऊ काय याचाही विचार आपणास करावा लागेल, होय ना?

वरील परिस्थितीचा नीट विचार करून आणि तेथे गेलेल्या आपल्या लोकांशी सल्लामसलत करूनच तेथे जाण्याचा विचार अंमलात आणावा ही सूचना.

प्रा. मु. दि. आपटे

३२, रक्षक वसाहत, औंध कॅम्प डाकघर

पुणे - ४११०२७

•••

प्रकरण - ४०

१०६ राखावी बहुतांची अंतरे । भाग्य येते तदनंतरे ।

ऐसी हे विवेकाची उत्तरे । ऐकणार नाही ॥१०६ ॥ १९.३.१८

१०७ दुसऱ्याच्या दुःखे दुखवे । दुसऱ्याच्या सुखें सुखावे ।

आवघे चि सुखी असावे । ऐसी वासना ॥१०७ ॥ १९.४.२३

महान संतानी साधकानी अंतःप्रेरणेने कार्य करत असतानाही जगातील सर्व व्यवहार सापेक्ष असतात हे ध्यानात घ्यावे. आपण जर कोणाच्या कारणी पडणार असूं, उपयोगी पडणार असूं तरच अंगिकृत कार्यात सहकार्य मिळेल. समाजात अधिकांसाठी अधिक समाधान, आनंद, जास्तीत जास्त कार्यकर्त्यांची मने, अंतःकरणे अनुकूल केली, राजी राखली तरच कार्याला उठाव येणार व कार्यसिद्धी किंवा यशप्राप्ती होऊन “याच देही याच डोळा, मुक्तीचा सोहळा” अनुभवता येईल. दुसऱ्याच्या दुःखात सामील होऊन दुःखभार हलका करणे, आनंदाचे क्षणी आनंदित होणारे आपण तुमच्यातीलच, सुखदुःखात सामील आहोत याची प्रचिती अनुभवास सर्वास सर्वत्र आजमावली पाहिजे सर्वांचे हित भले व्हावे हीच वासना, इच्छा सतत मनात धरून महापुरुषानी, समाजधुरीणानी इहपर लोकीं कल्याणकारण असे स्वतःचे वर्तन जनामध्ये अनुभवास आले पाहिजे. तरच दिग्विजय प्राप्त होईल.

प्रकरण - ४१

१०८ नाही देहाचा भरंवसा । केव्हा सरेत वयसा ।

असंग पडेल कैसा । कोण जाणे ॥१०८ ॥ १९.६.२५

१०९ आपणास जें जें अनुकूल । तें तें करावे तात्काळ ।

होईना त्यास निवळ । विवेक उमजावा ॥१०९ ॥ १९.६.२७

११० अभ्यासें प्रगट व्हावे । नाही तरी झाकौन असावे ।

प्रगट होऊन नासावे । हें बरें नव्हे ॥११० ॥ १९.७.१७

समाजाचे प्रबोधन बुद्धीचातुर्याने कुणाशी वाद न घालता विवेकी साधकाने विवेकाच्या आधारावर लोकांना भजनाकडे वळवून भगवद् भजन वाढवावे. जास्तीत जास्त जो वेळ उपलब्ध आहे त्याचा उपयोग म्हणजे शेवटचा श्वास केव्हा असेल, जीवन केव्हा संपेल व देहाचा भरंवसा नसल्याकारणाने व केव्हा कुठला प्रसंग उभा राहील अशा अशाश्वत जीवनांत लवकरात लवकर तांतडीने जास्तीत जास्त जनास सन्मार्गास लावावे. जे जे अनुकूल असेल ते ते तत्परतेने आता व आताच कर्म करावे. देवाचे भजन, पूजन नामजप, तीर्थयात्रा इ. बुद्धी शाबूत असताना शरीर सक्षम असतानाच साधना करावी, मग करू, सावकाश करू म्हातारपणी तीर्थयात्रा करू असे

म्हणून मिळालेली संधी वाया घालवू नये. परमार्थाला संसार करीत असतानाच आत्ता आणि आत्ताच मुहूर्त साधावा. वेळ निघून गेल्यावर दुःख करीत व संधी घालवल्यावर खेदजनक परिस्थिती व उसासे टाकत बसण्याची पाळी येणार नाही याची प्रत्येक संसारी माणसाने खबरदारी तारुण्यातच घ्यावयास हवी. वेळेचा सदुपयोग करून मोक्षाप्रत जीवन प्रतीत करणे

कर्मफलोंका त्याग निहीत कर । शांती स्थानमे जमना है ।

इस मानव जीवन में इतनी । मंजिल चढकर जाना है ॥

असे तुकडोजी महाराज आत्मचिंतन काव्यात सांगत आहेत.

“ यत्न तो देव जाणावा ” हे मार्गदर्शन करीत असतानाच प्रयत्न करीत असणाऱ्या अभ्यास करीत असणाऱ्या साधकाला समर्थ या सभासात परत कडक शब्दात इशारा देत आहेत. थोडेसे शिक्षण झाले, ज्ञान आले असे वाटले की मी सर्वज्ञानी झालो अशा अर्ध्या हळकुंडाप्रमाणे पिवळे न होता दृढतर अभ्यास करीत रहावे वाचाळपणा न करता ज्ञान गुप्त ठेवावे. व खात्री पटल्यावर, प्रचिती आल्यावर गुरुआज्ञेनंतर साधकाने पूर्ण तयारी निशी समाजांत प्रत्यक्ष धर्मकार्यासाठी उतरावे. प्रबोधनाचे कार्य सुरु करावे कोणत्याही प्रश्नाला, प्रसंगाला तोंड द्यावे. वाद जिंकता आला नाही, रोकडी प्रचिती देता आली नाही तर फजितीची वेळ येईल. अपकिर्ती स्वतःची व परंपरा याना कमीपणा येऊन कार्यनाश होईल.

म्हणून अत्यंत सावधगिरीने, विचाराने, लोकांसमोर यावे व प्रकट व्हावे. इहपर लोकी कल्याण साधावे.

श्री. मोहन लिमये

बी ३, अक्षय सोसायटी, सिटी पोष्टासमोर,
पनवेल, जि. रायगड - ४१० २०६.

दूरध्वनी : ०२२-२७४५ २०३२

•••

जीवनाचें स्थैर्य...

विचारां विकारां पार नाही ।
स्थिरता नसे त्यांच्या गांवी ।
तयामपासूनी दूर ठेवी ।
आपुल्या मना ॥

रागलोभादि विकार आपपरभावमूलक आहेत. विचार आपपरभावाला पोषक आहेत. विचारांना व विकारांना अन्त नाही. त्यांना स्थैर्य नसतें. अस्थिरता हाच त्यांचा 'स्थायीभाव' आहे. संचरणशीलता, सतत सर्वत्र भ्रमण करणे, स्वैर भटकत रहाणे हेच विचारांचे वैशिष्ट्य आहे. विकार ही त्यांचीच औरस संतति.

आपणाला जीवनांत स्थैर्य हवें असतें, तें चंचल विचार - विकारांपासून कसे प्राप्त होणार? मनाच्या स्थैर्यावरच मानवी जीवनाचें स्थैर्य अवलंबून असतें. म्हणून आपण आपलें चंचल विचार - विकारांपासून कोसों दूर ठेविलें पाहिजे.

•••

॥ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

श्री. वा. प. पटवर्धन

अध्याय ६ : ध्यान योग

श्रीभगवान् पुढे सांगतातः

फलाशारहित कर्म आचरतो । तो योगी आणि संन्यासी बनतो ॥ गृहस्थाश्रम आणि कर्मच त्यागतो । तो न योगी न संन्यासी ॥१॥

संन्यास आणि कर्मयोग । एकचि असती दोन्ही मार्ग ॥ कारण वासनांचा न होतां त्याग । कर्मयोगी होत नसे ॥२॥

निष्काम कर्मयोग आचरून । योगसिद्धी घ्याव्या संपादून ॥ मनःशांति संपूर्ण साधून । योगारूढ बनावे ॥३॥

योगारूढ म्हणावे त्याला । भोगसक्ति नसे ज्याला ॥ कर्मातही जो न गुंतला । सर्व वासना सोडून ॥४॥

स्वतःच स्वतःला उद्धारावे । विनाश मार्ग न चालावे ॥ स्वतःच आपले बंधु बनावे । शत्रूही आपले आपण ॥५॥

जो स्वतःचे शत्रुत्व करी । तो होई स्वतःचाच वैरी ॥ स्वतःच स्वतःला जिंकता परी । बंधूच होई स्वतःचा ॥६॥

अंतरी शांत, जिंकले मन । जो सर्व मानी समान ॥ शीतोष्ण, सुखदुःख, मानापमान । समान असती त्याच्यासाठी ॥७॥

ज्ञान विज्ञानाने अंतरी समाधान । जितेंद्रिय, ज्याचे निर्विकार मन ॥ माती, पाषाण, सोने समान । तोच योगी मानवा ॥८॥

हितकर्ता, मित्र, बांधव, सज्जन । तटस्थ, मध्यस्थ, द्वेष्य, दुर्जन ॥ सर्वांशी वागे समबुद्धि ठेवून । विशेष योग्यता त्याची असे ॥९॥

विरक्तीने एकांती रहावे । संयमन मनबुद्धीचे करावे ॥ आशापाश तोडून टाकावे । करावा अभ्यास योगाचा ॥१०॥

समतल भूमी शुचिभूत करून । दर्भावरी मृगाजिन पसरून ॥ त्यावरी धूतवस्त्र अंथरून । आसन तयार करावे ॥ बैसोनि मन एकाग्र करावे । इंद्रियांना ताब्यांत आणावे ॥ चित्तशुद्धीस्तव संकल्पा करावे । सुरू करावा योगाभ्यास ॥ ११-१२ ॥

निश्चल बैसोनि नासिकाग्रिं पहावे । अंतर्मन शांत, भयरहित करावे ॥ पृष्ठरज्जू, मान, शिर ठेवावे । सरळ उभ्या रेषेत ॥ ब्रह्मचर्य व्रत पाळावे । संयमित मनाने ध्यान करावे ॥ ध्यानामध्ये मलाच पहावे । ऐसा करावा योगाभ्यास ॥ १३-१४ ॥

याप्रमाणे करितां अभ्यास । आवरून आपुल्या मनास ॥ अंती परमशांती मिळे त्यास । मोक्षरूप जी मम ठायी ॥१५॥

आहार, निद्रा अति असते । अथवा दोन्ही अल्प होते ॥ त्याच्यासाठी अशक्य बनते । साधणे हा ध्यान योग ॥१६॥

आहार विहार, निद्रा, जाग्रणे । यथायोग्य आचरून कर्म करणे ॥ त्यालाच प्रयत्नांती साध्य होणे । दुःखहारक योग हा ॥१७॥

संयमित मन आत्म्याचे ठायीं । वासनारहित, स्थिर
होई ॥ ऐसा साधक गणला जाई । कर्मयोगी
म्हणोनिया ॥१८ ॥

दिवा ठेवतां निर्वात स्थळी । ज्योत हालेना त्याची
मुळी ॥ तैसा योगी अभ्यासकाळी । आवरीतसे
मनाला ॥१९ ॥

जेथे योगाने चित्त नियमित । होई संतुष्ट आणि
आनंदित ॥ आत्म्याला पाही आत्म्यांत । तुष्ट राहे
तेथेचि ॥२० ॥

बुद्धीनेच जे जाणून घ्यावे । सुख जे इंद्रियांना न
जाणवे ॥ ते सुख जेथे अनुभवास यावे । योगमार्गी
साधकाला ॥२१ ॥

ज्याहून मोठा लाभ नसे । जेथे दुःख जाणवत
नसे ॥ जरी ते कितीही दारुण असे । चाळवू न
शके योग्याला ॥२२ ॥

या स्थितीला म्हणावे योग । दुःख भावनेचा
वियोग ॥ सतत आचरावा हा प्रयोग । निश्चय
करावा ये विषयी ॥२३ ॥

मनांत अनेक विचार येती । त्यांतून वासना निर्माण
होती ॥ निग्रहाने त्या टाळून अंती । करावे चित्त
एकाग्र ॥२४ ॥

बुद्धीला मनाने धीर द्यावा । आत्मचिंतनी लक्ष
लावा ॥ आत्म स्वरुपीं स्थिर करावा । विचारांचा
ओघ तो ॥२५ ॥

मन आहे चंचल अस्थिर । धावे चुकीच्या
मार्गावर ॥ त्याला प्रत्यही घालूनि आवर ।
आपल्या ताब्यांत ठेवावे ॥२६ ॥

ब्रह्मस्वरूप योगी पुण्यवंत । प्रगाढ शांति ज्याच्या
मनांत ॥ रजोगुण ज्याचा झाला शांत । उत्तम सुख
तया मिळे ॥२७ ॥

ऐसा निष्पाप योगी स्थिरचित्त । ब्रह्म सहवास
अनुभवी मनांत ॥ ब्रह्म प्राप्तीचा आनंद भोगीत ।
परम सुख अनुभवी ॥२८ ॥

जो सदा योगयुक्त असतो । तो सर्वत्र समदृष्टी
ठेवतो ॥ सर्वाभूती स्वतःस पाहतो । सकल चराचर
स्वतःमध्ये ॥२९ ॥

सर्वत्र मीच, माझ्यांत सकल । ऐसी ज्याची श्रद्धा
अचल ॥ त्याची भक्ती झाली सफल । आम्ही
सन्मुख एकमेकां ॥३० ॥

सर्वाभूतीं मीच आहे । अशा एकत्वबुद्धीने मज
पाहे ॥ तो सर्व कर्म करूनही राहे । मज ठायी
शाश्वत ॥३१ ॥

सुखदुःख जैसे आपणाला । तैसेच सकल
चराचराला ॥ ही समदृष्टी लाभली ज्याला ।
सर्वश्रेष्ठ योगी तो ॥३२ ॥

अर्जुनाची शंका :

समबुद्धीचा हा योग भला । कथिलास मला तू
कृपाळा । परि या चंचल मनांत त्याला । स्थिरता
लाभणे कठिण ॥३३ ॥

चंचल मन हे महाबलिष्ठ । त्याला आवरणे जरी
इष्ट ॥ आवरता देईल अति कष्ट । जणू बांधावे
वायूला ॥३४ ॥

श्रीभगवान सांगतात:

चंचल मनाचा निग्रह करणे । कठिण आहे
निश्चितपणे ॥ परी अभ्यासाने, वैराग्याने । अशक्य
नाही अर्जुना ॥३५ ॥

योग साधण्याची इच्छा ज्याला । करूनि प्रयास,
जिंकावे मनाला ॥ सत्वर लाभेल सिद्धी त्याला ।
इतरांना साधणे कठीण ॥३६ ॥

अर्जुनाची शंका :

श्रद्धेने योगाचरण करितो । तरीही प्रयत्न कमी
पडतो ॥ योगापासून मनाने ढळतो । त्याला गती
कोणती? ॥३७ ॥

ब्रह्मप्राप्तीस्तव प्रयत्न करितां । योग, संन्यास दोन्ही
न साधतां ॥ माया मोहाने पथभ्रष्ट होतां । होते
काय पुढे त्याचे ॥३८ ॥

श्वेत मेघापरी जाई विरून । की दुर्गति मिळे पतित
होवून ॥ या संशयाचे करण्या निरसन । समर्थ तूच
एकला ॥३९ ॥

श्रीभगवान सांगतात :

जो कोणी सत्कर्म करीतसे । त्याला कदापि
अधोगति नसे ॥ या लोकी त्याला विनाश नसे ।
नसे परलोकीही अर्जुना ॥४० ॥

योगभ्रष्ट जाई पुण्य लोकांस । करोनि तेथे प्रदीर्घ
वास ॥ पुनर्जन्म मिळतो त्यास । सात्विक श्रीमान
गृहामाजी ॥४१ ॥

अथवा ज्ञानी योगियाचे कुळांत । पुनरपि येई मानव
जन्मांत ॥ ऐसा पुनर्जन्म असणे नशिबांत । अति
दुर्लभ मानावे ॥४२ ॥

पूर्वजन्मींची अध्यात्मिक साठवण । नूतन जन्मांत
होते वर्धमान ॥ होण्यायोग सिद्धि संपादन ।
अधिक जोमाने यत्न करी ॥४३ ॥

परिस्थितीने साधक विवश जरी । पूर्वजन्मींचा
अभ्यास आकर्षित करी ॥ योग जिज्ञासा फक्त
असली तरी । याज्ञिक पंडिताहून श्रेष्ठ ॥४४ ॥

अनेक जन्मांच्या प्रयत्नांचे फल । त्याने योगी
पापमुक्त होईल ॥ पूर्ण सिद्धी मिळवून जाईल ।
अंती परम गतीला ॥४५ ॥

तपस्वी, ज्ञानी आणि कर्मठ । यांचेपेक्षा योगी
असे श्रेष्ठ ॥ होवूनी निष्काम कर्मनिष्ठ । कर्मयोगी
व्हावे, अर्जुना ॥४६ ॥

अशा सर्व कर्मयोग्यांतही । अंतरी ठेवून श्रद्धा
बुद्धि ॥ सदैव मजला भजत राही । सर्व श्रेष्ठ योगी
तो ॥४७ ॥

निष्काम कर्मयोग साधला । साधक योगारूढ
झाला ॥ तरी आवश्यकता असे त्याला । ध्यान
धारणा करण्याची ॥ कैसे कोठे ध्यान धरावे । कैसे
मन संयमित करावे ॥ योगभ्रष्ट कोणती गती पावे ।
ध्यानयोग समाप्त ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

श्लोक १३

श्री भगवान उवाच -

योगाध्यात्मिक पुंसां मतो निश्रेयसाय मे ।
अत्यंतोपरतिर्यत्र दुःखस्य च सुखस्य च ।

भगवान म्हणाले - योग पद्धति व आध्यात्मिकता जीवाला अंतिम साध्यासाठी उपयुक्त आहे. ती सर्व प्राणीमात्रांना लाभदायक व कल्याणकारक आहे. यामुळे प्राणी सर्व भौतिक सुखापासून विलग होतो किंबहुना त्या पदार्थाविषयीची ओढच नाहीशी होते. अशा योगपद्धतीला सर्वात श्रेष्ठ स्थान प्राप्त झाले आहे.

या लौकिक जगतात प्रत्येक प्राणिमात्र इंद्रिय सुखासाठी हपापलेला असतो व हे सुख प्राप्त होत असतानाच या सुखातील फोलपणाही उघडकीला येतो. योग पद्धतीने सारे लौकिक सुख, दुःख दूर सारले जातात. मात्र भक्ति योग हा सर्वात श्रेष्ठ योग आहे योगामुळे अष्ट प्रकारच्या सिद्धी प्राप्त होतात. मात्र त्यांचा उपयोग करण्याचे जीव पुनः लौकिक सुखात अडकण्याची भीति असते. आठ सिद्धी येणे प्रमाणे - अणिमा, लघिमा, प्राप्ती, ईशित्व, महिमा, प्राकाम्य, कामा, सायिता.

श्लोक १४

तं इयं ते प्रवक्ष्यामि यं अवोचं पुरानघे ।
ऋषीणा श्रोतुकामानां योग सर्वाङ्ग नैपुणम् ।

आदरणीय माते आता मी तुला तो योग सांगतो, हे निष्पापे, जो मी पूर्वी सर्वश्रेष्ठ मुनिजनाना सांगितला होता. हा योग प्रत्यक्ष आचरणात

आणण्या योग्य आहे. मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजि मां नमस्कुरु मंदिरांच्या मुळे भगवत् संबंधि विचार दृढ होण्यास प्रत्येकालाच संधि प्राप्त होते. हे साऱ्यांना एकाचवेळी अनुभवाला येते. असा हा भक्तीयोग सर्व योगाहून श्रेष्ठ आहे. ढोंगी व कलहयुक्त गोष्टी अनुभवत असलेल्या जीवाला यातून सुटका करून घेण्याचा एकमेव मार्ग उपलब्ध आहे, तो म्हणजे भगवंताचे नामस्मरण. याहून दुसरा मार्ग नाही. भक्ती केल्यावाचून भक्तियोग अनुभवता येणार नाही.

लौकिक जीवन म्हणजे अग्नी ज्वालने प्रस्त झालेले अरण्यच. खाणे, झोपणे, शतिक्रिया करणे हेच लौकिक जीवनाचे सार आहे. जो या लौकिक जीवनात रममाण होतो त्याचे जीवन विष भक्षण केलेल्या प्राण्यासारखे भयानक होते. यातून सुटका कशी बरे होईल? यासाठी भगवत् चिंतन हाच एकमेव प्रमुख उपाय आहे. हा उपाय बंधनात अडकलेल्या जीवाला तसेच मुक्त जीवाला देखील उपयुक्त आहे.

श्लोक १५

चेतः खलु अस्य बंधाय मुक्तयेचात्मनो मतम् ।
गुणेषु सक्ते बंधाय ऋतं वा पुंसि मुक्तये ।

त्रिगुणात असणे म्हणजेच सर्व लौकिक पदार्था विषयीची जीवाची होणारी सारी धडपड व त्या गोष्टींच्या उपभोगा विषयी सततचा प्रयत्न इतके मर्यादित जीवन होय. मात्र जीवाला उपरति होऊन तो भगवंताच्या आश्रयाने राहण्याचा प्रयत्न करतो तेव्हाच तो लौकिक व्यापारातून मुक्त होतो.

श्लोक १६

अहं मम अभिमानोत्थैः कामः लोभाधिभिः
- मलैः
वीतं यदा मनः - शुद्धं अदुःखं असुखं
समम् ।

जेव्हा सर्व दोषापासून मन मुक्त होते, लोभ व आसक्ती या अज्ञान मूलकत्वामुळे त्याला खेचत असतात व केवळ शारीरिक भोगाकडे प्रवृत्त करतात. मी व माझे पण या भावनेपासून मुक्त झालेल्या जीवाचे लौकिक गोष्टीतील सुख वा दुःख यांचे आभास नाहीसे होतात.

वासना व लोभ या दोन वृत्तीमुळे जीव केवळ लौकिक गोष्टींच्या उपभोगात गुंतून राहतो. प्रत्येक जीव आपला भाव प्रस्थापित करण्याच्या प्रयत्नात असतो. आपले मनच आपला मित्र तसेच आपला शत्रु देखील आहे. निर्मळ मन मित्र तर दोषयुक्तमन शत्रु. दोषयुक्त मनच लौकिक गोष्टीकडे जीवाला खेचून नेते.

श्लोक १७

तदा पुरुष आत्मानं केवलं प्रकृतेः परम् ।
निरंतर स्वयं ज्योतिः आणमानं अखंडितम् ।

कधी जीव स्वतःला लौकिकतेच्या आकर्षणापासून मुक्त आहोत असा विचार करतो त्यावेळी मी एक संध आहे, माझी उत्पत्ति त्याच महत्त्वातून झालेली आहे. मी अणुहून अणू असून माझा मूळ अंश तोच आहे.

शुद्ध व निर्मळ मनामुळे जीव स्वतःला अणूहून अणू समजत असताना देखील भगवत्

तत्त्वाहून वेगळा नसल्याचे मानतो. जीव हा परमात्म्याच्या शाश्वत अंश आहे. मी देह नाही तर देहाचा स्वामी आहे. आध्यात्मिक जीवनाचा निरतिशय आनंद तो अनुभवतो. वास्तविक प्रत्येक जीवाने अशा शाश्वत तत्त्वाशी साहचर्य करावे व आनंदी व्हावे. मात्र असे घडत नसल्याने तो भौतिक जीवनातच फसतो व गुंतून राहतो.

श्लोक १८

ज्ञानं वैराग्य युक्तेन भक्ति युक्तेन चात्माना ।
परिपश्याति उदासीनं प्रकृतिं च हतौजसाम् ।

स्वतःला जाणण्याच्या प्रक्रियेत ज्ञान व वैराग्य वृत्तीमुळे प्रत्येक पदार्थ ही भगवत् सेवेसाठीच ही भावना उदित होते. सारे पदार्थ उपभोगासाठी नसून ईश्वराला अर्पित करण्यासाठी आहेत हे जीव त्या पदार्थाविषयी उदासीन वृत्तीने राहतो. या वृत्तीमुळे भौतिकतेचा अंमल त्याच्यावर बसू शकत नाही.

स्वतःला जाणणे म्हणजे संसार सागरातून पार होणे होय. ज्ञाना वाचून कोणताही जीव स्वतःला जाणू शकत नाही. लौकिक पदार्थ केवळ भोग्य वस्तू नसून त्या भगवंताला अर्पित करण्यासाठी आहेत हा भाव अंतःकरणात उदित झाल्या खेरीज शुद्ध भक्ती निर्माण होत नाही. या शिवाय भगवंताची आराधना पूर्ण होऊ शकत नाही.

महात्मा हा घडवला जात नाही. दैवी प्रवृत्तीने तो घडतो प्रकृति दोन प्रकारची संभवते. परा व अपरा. अपरा प्रकृति म्हणजे सर्व दृष्ट पदार्थांनि व्यापलेले जगत् व परा प्रकृति म्हणजे

चैतन्य तत्त्व. ज्ञान व वैराग्य पूर्णतेला गेले असता भक्तियोग उदित होतो. आणि तेव्हाच साऱ्या भौतिक पदार्थापासून जीव विलग होतो व त्याचे मन आत्मिक भावनेने भारले जाते. या दोनही गोष्टींचा प्रत्यय जीवाला भगवत् भक्तीच्या प्रेरणेत येक शकतो.

श्लोक १९

**न युज्यमान या भक्त्या भगवत्यखिलात्मनि ।
सद्दशोऽस्तिशिवः पंथा योगिनांब्रह्मसिद्धये ।**

‘स्व’ जाणिवेचे ज्ञान प्राप्त व्हावे असे वाटणाऱ्याने भलत्या योग्याकडे जाऊ नये आपणजाऊ तो योगी भगवंताचा भक्त असावा. ‘स्व’ जाणिवेचा हा एकमेव मार्ग आहे. ज्ञान व वैराग्य हे कधी पूर्णतेला पोचत नाहीत. त्यासाठी साऱ्या गोष्टी भगवंताला अर्पित करणे आवश्यक आहे. हाच विचार इथे स्पष्ट केला आहे.

श्लोक २०

**प्रसंग अजरं पाशं आत्मनः कवयो विदुः ।
स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारं अपावृतम् ।**

प्रत्येक ज्ञानी जाणू शकतो की लौकिक पदार्थांचे आकर्षण हे जीवात्म्याला खोड्यात टाकणारे आहे. पण हेच आकर्षण भगवंताच्या ठिकाणी जडण्यास ‘स्व’ चा बोध होतो व मोक्षाचे दार ही उघडते.

भौतिक वस्तू विषयक आकर्षणच बंधाचे खरे कारण असते. इतकेच नव्हे तर जीवन क्रमही मर्यादित होतो. आपण आकर्षण वृत्ती नष्ट करू शकत नाही, मात्र त्याचा मार्ग बदलू शकतो

भौतिक वा योग्य वस्तुंच्या आकर्षणाने भोग प्रवृत्ती वाढीला लागते तर भगवंताच्या विषयी आकर्षण वाढल्यास भगवद्मयता अनुभवता येते.

भौतिक जगतातील जीवन सुरक्षित राहण्यासाठी सतत संघर्ष करावा लागतो अनेक दुःखादी प्रसंगाना संकटाना सामोरे जावे लागते. आपणास नको असतानाही त्याशी दोन हात करावे लागतात. हीच लौकिक जीवनाची कथा.

श्लोक २१

**तितीक्ष्वः कारुणिकाः सुहृदः सर्व देहिनाम ।
अजातशत्रवः शान्तः साधवः साधु भूषणाः ।**

या श्लोकात साधूंची लक्षणे सांगितली आहेत. तो सहनशील असतो, त्याला शत्रू नसतात, तो शांतीचा भोक्ता असतो, तो श्रुतिनुसार वागणारा असतो असे त्याचे उदारमय जीवन असते. साधु हा करुणा म्हणजे दया बुद्धीचा असतो, तो सर्व प्राणिमात्रांचा उत्तम मित्र असतो.

असा साधु हा भगवद् भक्त असतो त्याचे जीवन कार्य म्हणजे इतर जीवानाही भगवत् प्रेमाबद्दल उद्युक्त करणे. हीच त्याची दया बुद्धी. ईश्वर भक्तीवाचून जीवन व्यर्थ आहे. ‘स्व’ ची जाणीव करून घेण्यासाठी मनुष्य जन्म प्राप्त झालेला आहे. स्वतःला जाणून आत्मसाक्षात्काराचा अनुभव घेण्याने जीवनाचे सार्थक होते अशा प्रकारची साधूंची शिकवण असते.

मनुष्य जीवन यज्ञाचरणासाठी म्हणजे त्याग बुद्धीने जगण्यासाठी आहे. तरच भगवंताची खरी सेवा होईल. तरच त्याला प्रसन्न करून घेता येईल.

श्लोक २२

मयि अनन्य भावेन भक्तिं कुर्वन्ति ये दृढाम् ।
मत् कृते त्यक्त कर्माणः त्यक्त स्वजन
बांधवाः ।

असा साधु भगवंताचा अनन्य भक्त असतो. ती तो एक निष्ठेने पाळतो. भगवंताच्या भेटीसाठी तो संसाराचा त्याग करतो म्हणजे कर्माभिमान नाहीसा होतो, बांधवाशी, इष्टमित्राशी ताटातूट होतानाही कचरत नाही व साऱ्या भोगवस्तुना जो बाजूला सारतो.

संन्यासी सर्वस्वाचा त्याग करणारा असतो. हे तो परमात्म्यासाठी करतो परमात्म भक्तीत रस घेणाराच हे सारे करू शकतो. 'भक्तिं कुर्वन्ति ये दृढम्' आध्यात्मिक जीवन साधू व विरागी यांच्या आचरणातून अभिव्यक्त होते. सर्वसामान्य लौकिक सुखाशी तडजोड करून सुखी होण्याचा प्रयत्न करतात मात्र त्यांना प्राप्त होत नाही. खरे सुख भगवत् सान्निध्यातच आहे हे त्यांना कळत नाही. हेच त्यांचे अज्ञान.

श्लोक २३

मदाश्रयाः कथामृष्टः शृण्वन्ति कथयन्ति च ।
तपन्ति विविधा तापान् एतान् मद्गतचेतसः ।

माझी कथा ऐकत व माझे नास्मरण निरंतर करत साधुजन माझ्या भावाच्या ठिकाणी लीन होतात, त्यामुळे त्यांना लौकिक जीवनातील दुःखाने त्रास होत नाही. ते निरंतर माझ्या महानतेचे चिंतन करतात, माझी सेवा म्हणूनच सारे व्यवहार करत राहतात.

लौकिक जगतात नाना तऱ्हेची दुःखे आहेत. ही दुःखे विशेषेकरून शारीरिक व मानसिक असतात. काही वेळा इतर प्राणीमात्राकडून ही त्रास होतो तसेच नैसर्गिक आपत्तिमुळे देखील दुःखे भोगावी लागतात. अशा प्रकारे अनंत गोष्टीशी झगडावे लागते. प्रत्येक जीव लौकिक जगतात जीवन व्यतीत करत असताना कोणत्याना कोणत्यातरी संकटाना सामोरा जातो व दुःखे सहन करतो.

श्लोक २४

एते साधवः साध्वी सर्व संग विवर्जिताः ।
संगस्तेश्चथ ते प्रार्थ्यः संगदोषहराहि ते ।

हे माते तू भगवत् भक्तीने पवित्र झाली आहेस. आणि ही गोष्ट श्रेष्ठ अशा भक्ताला प्राप्त होते. खरा भक्त कोणत्याही लौकिक गोष्टीने आकर्षिला जात नाही. माते अशा गोष्टीशी तुझा संग व्हावा जेणेकरून तुझ्यातील लौकिक आकर्षण पूर्ण तया नष्ट होईल.

कपिल आपल्या मातेला उपदेश करताना म्हणतो. माते तुला जर सर्व भौतिक भोगापासून मुक्त व्हावेसे वाटत असल्यास सत्संगाची कांस धर. 'निर्माण मोहार्जित संगदोषा' जे पूर्णतया भोग वस्तुपासून मोह न पावता मुक्त होतात त्यांच्या विषयीचे हे गौरवोद्गार आहेत. ही मंडळी सर्व भौतिक पदार्थांच्या आकर्षण पासून मुक्त झालेली असतात. एखादा मानव अमाप योग्य वस्तुचा संग्रह करतो, कालांतराने उपरति होऊन आत्मिक जीवन जगण्याची त्याला इच्छा झाली तर तो या सर्व भौतिक वस्तू संग्रहाचा त्याग करेल. या विषयीचे आकर्षण ही मंदावेल. कारण या वस्तू

केवळ सुखाभास निर्माण करतात हे त्याला कळून चुकते.

भक्त अशाप्रकारे सर्व भोग्य वस्तुचा त्याग करूनही या जगात व्यवहरत असताना त्याला या भौतिकतेचा त्रास होत नाही. मात्र तो संग परित्यागाने मुक्त झाला असे समजणे चुकीचे ठरेल. केवळ त्यागाने कदाचित् वेड ही लागेल म्हणून यासाठी भगवंताचे अधिष्ठान असावे लागते.

श्लोक २५ व २६

**सतां प्रसंगात् मम वीर्यं संविदो भवन्ति
हृत्कर्ण रसायनः कथाः ।**

**तत् ज्योषणादाश्च अपवर्गं वर्त्मनि श्रद्धारतिः
भक्तिरनु क्तमिष्यति ।**

**भक्त्या पुमान् जात विराग ऐंद्रियात् दृष्ट
श्रुतान् मद्दर्शनानु चिन्तति ।**

**चित्तस्य यत्ते गृहणे योगयुक्तो यतिष्यते
ऋजुभिः भोगमार्गैः ।**

सद्भक्तांच्या सहवासात भगवंत विषयक गोष्टी व त्याचा महिमा ऐकण्याने व तसे वागण्याने निरतिशय आनंदाचा अनुभव येतो. ऐकून कान तृप्त होतात, हृदय भरून येते. अशा अनुभवाने जीव हळू हळू मुक्ततेच्या मार्गाचा विचार करू लागतो. लौकिकपाशातून सुटका होते. तो भगवत्भक्तीत व त्याच्या चिंतनात निरंतर राहातो.

याप्रमाणे सत्संगामुळे भक्तीत मन रमले असता भौतिक गोष्टीचे आकर्षण गळून पडते. इहलोकी व अन्यलोकी या वस्तू पासून सुख प्राप्ती नसल्याने ध्यानात आल्याने सतत भगवत् चिंतनात तो राहतो.

हीच भगवत् भक्ती. भगवत् प्राप्तीचा हा एक सुलभ मार्ग आहे. भगवंताच्या ठिकाणी चित्त स्थिर होताच इंद्रिय निग्रह आपोआपच घडते.

आपल्याला खऱ्या अर्थाने शुद्ध जीवन जगावेसे वाटत असल्यास भक्ती मार्गात रममाण व्हावयाचे असल्यास साधु जनाशी अतुट नाते जोडले पाहिजे. कृष्ण भक्तीचे धडे गिरवले पाहिजेत. वेद म्हणजे जाण, ज्ञान, व अंत म्हणजे शेवटचा भाग. सर्व वेद वेदान्तातून जाणण्यायोग्य मीच आहे. वेदैश्च सर्वैः अहमेव वेद्यो वेदान्त कृत् वेद विदेव चाहम् । ह्या सर्व श्रेष्ठ परमात्म्याची जाण होण्यास वेदांचाच आधार घ्यावा लागतो.

सभ्यता सुधारणा म्हणजे लौकिक भोग्य वस्तुंची विपुलता निर्माण करणे. देव दगडाच्या मूर्तीतून घडविला जात नाही. आम्ही सर्वत्र सर्व ठिकाणी भगवंत पाहू शकत नाही. फक्त भक्तच त्याला सर्वत्र पाहू शकतात. व दगडातही तोच भगवंत असल्याचा प्रत्यय घेतात. त्याना भगवंता खेरीज दुसरे काहीच दिसत नाही. म्हणून देवळातील मूर्तीत भगवंत पाहाणे हेच योग्य. हे सारे जाणिवेतून लक्षात येते. हा त्याचाच सूक्ष्म असा प्रभाव आहे.

श्लोक २७

**असेवयाऽयं प्रकृते गुणानां ज्ञानेन वैराग्य
विजृंभितेन ।**

**योगेन मय्यर्पित या च भक्त्या मां प्रत्यगात्मनं
इहावरुन्धे ।**

या प्रमाणे लौकिक पदार्थांच्या मागे लागून जीव उन्नत होणार नाही. तर कृष्ण भक्तीत मन

लावण्याने साध्य करता येते. ज्ञान वैराग्य व योग पद्धती स्वीकारून त्या द्वारे मन सतत कृष्णभक्तीत रममाण होईल तेव्हाच जीव भगवंताच्या चरणी लीन होऊन अंतिम सत्याचा बोध घेऊ शकेल.

नवविधा भक्तीच्या द्वारे वा योगाच्या द्वारे विविध पद्धतीच्या मार्गाने भगवंताकडे जाण्याचा तो प्रयत्न करतो. श्रवण कीर्तन या मुळे आध्यात्मिक विचारांचा प्रादुर्भाव होऊन भौतिकतेचे आकर्षण नाहीसे करता येते. लौकिक गोष्टीत नैसर्गिक रीत्याच आपण त्यात गुरफटले जातो. आपला मनावरील ताबा सुटतो. आपण कुठे भरकटतो आहोत. याचेही भान राहात नाही. दुर्दैवाने आपण या भौतिकतेचे दास बनलो आहोत. आणि केवळ देह व त्याचे चोचले पुरविणे याच्या ध्यासाने त्याच्या मागून धावत आहोत. हे शरीर नाशवंत आहे. केव्हा तरी या शरीराचा नाश होणार हे देखील आपण लक्षात घेत नाही.

श्लोक २८

**देवहूति उवाच – काचित् त्वयि अच्युता
भक्ति कीदृशी मम गोचरा ।
यया पदं ते निर्वाणं अंजसान् वाश्रवा अहम् ।**

इतके ऐकून झाल्यावर देवहूति म्हणाली – कोणत्या प्रकारे भगवद्भक्ती मी करावी, ज्या योगे माझी आध्यात्मिक उन्नती होऊ शकेल. मात्र ही गोष्ट सुलभ व लवकर व्हावी आणि मला तुझ्या चरणकमलाच्या ठिकाणी स्थान प्राप्त व्हावे.

कोणीही भगवंताची भक्ती करू शकतो. कोणालाच त्यापासून वंचित करता येणार नाही. भक्तीच्या द्वारे प्रत्येक जीवाला भौतिकतेच्या

जालातून सुटका करून घेता येईल. यासाठी जीवाने उत्कृष्ट भगवद्भक्ताला गाठून नम्रतेने व जाणीवपूर्वक त्याच्या कडून पाठ घ्यावेत. मनुष्य जन्म बोध करून घेण्यासाठीच आहे. प्राप्त परिस्थितीतून वर उठण्यासाठी भगवद्गीतेतील पाठदेखील जरूर घ्यावेत.

(अपूर्ण)

श्री. शं. बा. मठ

६, कुमार आशिष, राम मारुती रोड,
ठाणे – ४०० ६०२.

दूरध्वनी : २५३३ २०३०

...

सुखाची तळमळ...

**मानस मानसापरी अगाध ।
शान्त विशुद्ध विशाल ।
तयीं बुद्धिजविकारकल्लोळ । उठों नेदीं ।**

मन मानससरोवरासारखे अगाध असावे ('अगाधम् अतलस्पर्शे' ज्याचा तळाचा थांगपत्ता लागत नाही इतके विशाल आणि कोल असते ते अगाध) ते शान्त विशुद्ध व विशाल असावे. त्याच्यावर बुद्धी – बुद्धिवादमूलक विकारांचे कल्लोळ निर्माण होतील असे करू नका. बुद्धिनिष्ठ अहंकाराचे वारे मनाला प्रक्षुब्ध करतात. ती प्रक्षुब्धता मनाचा 'मनपणा' नष्ट करते, आणि मानवाला दुःखी, असंतुष्ट बनविते. सुखाची तळमळ असेल तर मन शान्त ठेवा. निविकार ठेवा. तोच सुखाचा ठेवा आहे.

...

मीता उपनिषदे (वेदान्त) आणि कपिल सांख्यशास्त्र प्र. सि. मराठे

वेदांमध्ये माणसाने पारमार्थिक प्रगती करून आत्म्याचे परमात्याशी जिवाचे शिवाशी समर्पित होण्याचे म्हणजेच ब्रह्मीभूत होण्याचे, (ज्या स्थितीला मोक्ष असेही म्हणतात) निरनिराळे योगमार्ग सांगितले आहेत. आणि अशी ब्राह्मीस्थिती प्राप्त करणे हाच मानवाला परमपुरुषार्थ सांगितला आहे. हे सर्व सांगणाऱ्या ज्ञानकांडाबरोबर, नश्वर आयुष्यात, निरनिराळे सुखोपभोग मिळविण्यासाठी, कामेच्छा पुरविण्यासाठी व त्यांच्या आड येणाऱ्या संकटाचे निवारण करण्यासाठी निरनिराळे यज्ञयागादी उपाय आणि त्यांचे विधिपूर्वक वर्णन ही वेदांत सविस्तर पणे केले आहे. या सर्व विधींना कर्मकांड अशी सामूहिक संज्ञा आहे. सर्व साधारण लोकांना या कर्मकांडाचे विशेष आकर्षण वाटणे सहाजिक होते आणि त्यामुळे वेद विद्येचे अनुसरण म्हणजे निरनिराळ्या देवतांना संतुष्ट करण्यासाठी यज्ञयागादी व्रते विधिपूर्वक पार पाडणे असाच अर्थ रूढ होऊन वेदांतील ज्ञानकांडाकडे लोकांचे दुर्लक्ष होऊ लागले. इतकेच नव्हे त वेदविद्या म्हणजे कर्मकांड असाच समज सामान्य जनांत रूढ होऊ लागला. वेदांतील भाषाही अगदी पुरातन (आर्ष) असल्यामुळे संस्कृत जाणणाऱ्या लोकांनाही ही दुर्बोध असे. मग सामान्य लोकांची काय कथा म्हणून ज्ञानकांडातील सिद्धांतांचा आशय लोकांना समजावून सांगण्यासाठी निरनिराळ्या ऋषीं-मुनींनी निरनिराळी उपनिषदे लिहीली. परंतु जी उपनिषदे निरनिराळ्या ऋषींनी निरनिराळ्या काळात लिहीली असल्यामुळे त्यामध्ये निरनिराळ्या ऋषी-मुनींनी निरनिराळी

उपनिषदे लिहीली. परंतु जी उपनिषदे निरनिराळ्या ऋषींनी निरनिराळ्या काळात लिहीली असल्यामुळे त्यामध्ये निरनिराळ्या योगमार्गावर भर दिला गेला असल्यामुळे, त्यांत निरनिराळे विचार आले असून सकृत् दर्शनी त्यांच्यात सर्वस्वी एक वाक्यता दिसत नाही तर काही ठिकाणी परस्पर विरोधाचाही भास होतो. हा विरोध काढून टाकण्यासाठी त्रौणाचार्यांनी त्यांच्या वेदान्तसूत्रात अशा सर्व उपनिषदांचा समन्वय साधण्याचा प्रयत्न केला आहे. या वेदान्तसूत्राना ब्रह्मसूत्रे अशी ही संज्ञा आहे.

ईशावास्थादी, केवळ हाताच्या बोटावर मोजण्याइतकी उपनिषदे सोडली तर बह्वंशी सर्व उपनिषदे वैराग्यपर म्हणजे निवृत्तिपरच वाटतात. वेदान्तसूत्रे ही निरनिराळ्या उपनिषदांचीच एकवाक्यता करण्यासाठी रचली असल्यामुळे त्यांत वैदिक प्रवृत्ति मार्गाचे सविस्तर विवेचन आणि प्रतिपादन कोठेही जो विशेष जोर देऊन केल्याचे आढळत नाही. वेदान्तसूत्रानंतर बराच काळ व्यतित झाल्यानंतर म्हणजे द्वापार युगाच्या अगदी अखेरीस भगवद्गीता रचली गेली. भगवद्गीतेत ब्रह्मसूत्रांचा १३ व्या अध्यायाच्या ४ थ्या श्लोकांत, वेदाशय विविध प्रकारे निरूपणाऱ्या संकीर्ण उपनिषदांचा व त्या सर्वांचा मेळ घालणाऱ्या ब्रह्मसूत्रांचाही संकीर्ण उपनिषदांचा व त्या सर्वांचा मेळ घालणाऱ्या बह्वसूत्रांचाही (वेदान्तसूत्राचा) उल्लेख आलेला आहे. वर सांगितल्याप्रमाणे विविध उपनिषदे व त्यांचा मेळ घालणारी वेदान्तसूत्रे ही बह्वंशी निवृत्तिपर

असल्यामुळे सामान्यजनमानसात, प्रापंचिक कर्तव्यांविषयी, समाजहित कार्यांविषयी देशरक्षणाविषयी, आणि एकंदरीत देशसेवा धर्माविषयी एकप्रकारची उदासीनता जाणवत असे. आण ही उणीव भरून काढण्यासाठीच महाभारत हा ग्रंथ महर्षी व्यासानी रचला व त्यात भगवद्गीतेचा समावेश केला; असे म्हणता येईल. भगवद्गीतेत सांगितलेले अध्यात्मज्ञान हे निरनिराळ्या उपनिषदांवरच आधारीत असले तरी त्यांत, सामान्य संसारी माणसाला पारमार्थिक मार्गावर प्रगती करून आत्मोन्नती साधत असताना प्रपंचात चालून आलेली कर्तव्ये सर्व बळबुद्धी पणास लावून करण्यासाठी प्रवृत्तीपर उपदेशही केला आहे. आणि हीच भगवतगीता-उपनिषदांची इतर उपनिषदांच्या तुलनेत विशेषता आहे. असे जरी असले तरी भगवद्गीतेत निरनिराळ्या उपनिषदांतील विचारांचे संकलन केले आहे हे सत्य आहे. उदाहरणार्थ- 'नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः' (गी. २/१६) यं यं वापि स्मरन् भावं.. (गी. २/१६) इत्यादी विचार छांदोग्योपनिषदातले व 'क्षीणे पुण्ये (गी. ९/२१) 'मातास्पर्शास्तु'... (गी. २/१४) इत्यादी विचारवाक्ये बृहदारण्याकांतील आहेत. ही दोन्ही उपनिषदे गद्यात्मक आहेत पण पद्यात्मक उपनिषदातून काही श्लोक व चरण थोड्याफार फरकाने जसेच्या तसे गीतेत आलेले आपणास दिसतात. 'न जायते म्रियते वा कदाचित् (गी. २/२०) हा श्लोक आणि यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति (गी. ८/११) हा श्लोकार्थ, आणि पंधराव्या अध्यायातील अश्वत्थवृक्षाचे रूपक कठोपनिषदातून गीतेत आले आहेत, तर 'न तद्

भासयते सुर्यो हा श्लोक थोड्या शब्द भेदाने श्वेता श्वरोपनिषदातून गीतेत आलेला आहे. या श्वेता. उपनिषदातल्या दुसऱ्या पुष्कळ कल्पना व श्लोक गीतेत आलेले आहेत. 'सर्वभूतस्थमात्मानं' (गी. ६/२९) आणि 'वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो' (गी. १५/१५) हे दोन श्लोकार्थ तर कैबल्योपनिषदात जसेच्या तसे आढळतात. अशी अनेक स्थळे आढळतात की जेथे याप्रकारचा सारखेपणा आपणास स्पष्ट दिसतो. यावरून गीतेतील वेदान्त बह्वंशी उपनिषदांच्या आधारे प्रतिपादन केला आहे यात संदेह नाही. असे जरी असले तरी उपनिषदांत व वेदान्तसूत्रात विशेषत्वाने न सांगितलेल्या कर्मयोगाचे महत्त्व व प्रापंचिकासाठी प्रवृत्तिपर उपदेश या गोष्टीचेमात्र गीतेने ठामपणे प्रतिपादन केले आहे, आणि यामुळेच गीता ग्रंथ हा वेदविद्येवरचा सर्वात (इतर उपनिषदांच्या तलुनेत) अधिकृत ग्रंथ मानला जातो. वेदविद्येत ज्ञाननिष्ठा (कर्मसंन्यास) व कर्मनिष्ठा (कर्मयोग) हे ब्रह्मप्राप्तीचे दोन मुख्य मार्ग सांगितले आहेत. त्यांवर निरूपण करताना हे दोन्ही मार्ग सामान्य माणसांना जरी भिन्न वाटले तरी ज्ञानी लोकांच्या दृष्टीने ते एकच आहेत असे गीता सांगते. ज्ञानयोगी काम्यकर्माचा त्याग करतो तर कर्मयोगी संगविरहित राहून कर्मफलांचा त्याग करतो, हे सांगतानाच ज्ञानयोगापेक्षा कर्मयोग जास्त वरचढ आहे, विशेष आहे, हे सांगण्यासाठी 'तयोऽस्तु कर्मसंन्यासात् कर्मयोगो विशिष्यते'। असे अगदी असंद्रिग्ध विधान पाचव्या अध्यायाच्या सुरवातीलाच 'गीता' करते. कर्मयोगाचे महत्त्व सांगणारे असे असंदिग्ध विधान वेदविद्येवरच्या दुसऱ्या कोणत्याही ग्रंथात सांपडणे कठीण आहे.

आता कपिलमुनींच्या सांख्यशास्त्राच्या बाबतीत गीताकारांची भूमिका काय आहे ते पाहू.

क्षराक्षरसृष्टीचे विश्लेषण करून त्यावरून काही सिद्धांत मांडणारी तीन (पुरातन) शास्त्रे आहेत. पाहिले कणार प्रणीत न्यायशास्त्र दुसरे कपिल प्रणीत सांख्यशास्त्र व तिसरे वेदान्त शास्त्र. त्यांतील कणादन्यायमतांचा ब्रह्मसूत्रांनी किंवा प्रमुख उपनिषदांनी स्वीकार केला नसला तरी कपिलसांख्यशास्त्राचे बरेच सिद्धांत वेदान्तशास्त्रात (ब्रह्मसूत्रे व उपनिषदांत) आढळतात. असे असले तरी 'प्रकृती' आणि 'पुरुष' यांच्यासंबंधी, सांख्य आणि वेदान्त यांचे अखेरचे निर्णय भिन्न आहेत.

अध्यात्मशास्त्रांतील गूढ तत्त्वे, त्यांचे वैज्ञानिक दृष्टीने विश्लेषण करून निरीक्षण, तर्क व अनुमान या उपचारांनी, सोपपत्तिक पद्धतीने असंदिग्धपणे सांगण्याचा उपक्रम, प्रथम कपिल मुनींनी त्यांच्या सांख्य शास्त्रात केला. अशा रीतीने 'सम्यक् ख्यानम्' म्हणून त्यांच्या शास्त्राला 'सांख्य' असे नांव मिळाले असावे असे काही लोक मानतात. म्हणून कपिलमुनींना आद्य दार्शनिक मानले जाते. कारण त्यांचे सांख्यशास्त्र सर्वांत प्राचीन दर्शन आहे. त्यानंतर 'सांख्य' या संज्ञेचा 'ज्ञान' या शब्दाच्या समानार्थी वापर होऊ लागला, व ज्ञानयोगाला 'सांख्ययोग' किंवा नुसते 'सांख्य' अशी संज्ञा मिळाली. गीतेंतही ज्ञानयोगाला 'सांख्य' या नावानेच संबोधिले आहे.

भगवद्गीता आणि महाभारत हे ग्रंथ मूलतः वेदान्तशास्त्राचे प्रतिनिधित्व करतात. तरी

महाभारतात अनेक ठिकाणी आणि गीतेंत अनेक अध्यायात सांख्यमताचे निरूपण आले आहे. गीतेंत दहाव्या अध्यायात 'सिद्धानां कपिलो मुनिः। असे म्हणून गीताकारांनी कपिल मुनींचा गौरवच केला आहे. आणि यावरून कपिलमुनींच्या योग्यतेची कल्पना येते.

आत्म्याचे अमरत्व, प्रकृतीची त्रिगुणात्मक घटना, अष्टधा अपरां प्रकृतीची जड तत्त्वे, व 'परा' अगोचर प्रकृतीचे चैतन्य, यांच्या संगमाने सजीव सृष्टी तयार होते, वगैरे सांख्य शास्त्राची मूलभूत तत्त्वे वेदान्तशास्त्राला मान्य असली तरी सांख्य शास्त्रातील प्रकृती व पुरुष यांच्या संदर्भातील अंतिम निर्णय, म्हणजेच पुरुष व प्रकृती दोन्हीही अनादी, स्वयंभू व स्वतंत्र आहेत, हा सिद्धांत मात्र वेदान्त शास्त्रांला संमत नाही, असे जरी असले तरी ब्रह्मसूत्रे व उपनिषदे यांत अध्यात्मशास्त्रांतील मूलभूत तत्त्वांच्या संदर्भात सांख्यशास्त्राचे उल्लेख आले आहेत. गीतेंत १३ व्या अध्यायात प्रकृतिं चैव विद्धयनादी उभावपि। असे म्हणून पुरुषाप्रमाणे प्रकृतीही अनादि आहे हे सांख्यतत्त्व मान्य केले आहे. परंतु प्रकृती स्वयंभू असून पुरुषापासून स्वतंत्र आहे, हे मात्र गीतेला म्हणजेच वेदान्तशास्त्राला मान्य नाही, म्हणून गीतेंत पुढे पंधराव्या अध्यायात, अक्षरपुरुष व क्षरप्रवृती यांना 'द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च। असे संबोधून या दोघांपेक्षा श्रेष्ठ उत्तमपुरुष असा तिसराच 'पुरुषोत्तम' आहे, (उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः। आणि तो या दोन्ही पुरुषांचा स्वामी आहे, असे सांगून

‘सांख्य’ आणि वेदान्त यांचा जणू मेळ घातला आहे, आणि हीच गीतेची विशेषता आहे.

ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, ‘वेद हे कृपण आहेत कारण ते फक्त त्रिवर्गाचाच विचार करतात. पण गीता उदार असून ती स्त्रिया शूद्र अंत्यज यांना सुद्धा मोक्षाचा सोपा मार्ग दाखवते.’ ज्यांचे वेदाध्यायन नाही, ज्यांना ज्ञान योग किंवा पातंजल योगाची साधना जमणार नाही अशा सामान्य प्रापंचिक लोकांसाठी गीतेच्या ९ व्या अध्यायात जो राजगुह्य योग (ज्ञानकर्मभक्तिसमुच्चय योग) सांगितला आहे त्यामुळेच गीतेला, वेदान्त शास्त्रावरील इतर ग्रंथांच्या तुलनेत, एवढे आगळे वेगळे महत्त्व प्राप्त झाले आहे. हा राजगुह्ययोग म्हणजे काय आहे याचे विवरण पुढील लेखात करू. विस्तार भयास्तव हा लेख इथेच समाप्त करतो.

श्री. प्र.सि. मराठे

४०२ “सन फ्लॉवर,” ठक्कर पार्क,
वाकोला, सांताक्रूझ, (पूर्व),
मुंबई - ४०००५५
दूरध्वनी- २६६७२२०५

•••

थडग्यांवर संस्कृत लेख...

कश्मिरांत अनेक ठिकाणी जुन्या मुसलमानी थडग्यांवर असलेले छोटे छोटे लेख संस्कृताने आहेत, असें स्टीनसाहेबांनी १८१८ च्या सुमारास नमूद करून ठेवले आहे !

•••

खर्च किती करावा. . .

आयाच्चतुर्थभागेन व्ययकर्म प्रवर्तयेत् । प्रभूत तैल दीपो हि चिरं भद्राणि पश्याति ॥

आय म्हणजे उत्पन्न त्याच्या चतुर्थांशाने व्यय-खर्च करावा.

तेल भरपूर असलेला दिवा चिरकाल प्रकाश देऊ शकतो. मांगल्याचें दर्शन घडवितो.

देवाचें मंगल सतत दर्शन घडावें म्हणून नंदादीप लावीत असतो. रात्रभर टिकावा म्हणून समई (नंदादीप) लावायची तर तिची तेल धारण करण्याची क्षमता लक्षांत घेऊन त्यानुसार एक वा दोन वाती प्रज्वलित ठेवाव्या म्हणजे नंदादीप रात्रभर अखंड तेवत राहिल. जास्त वाती प्रज्वलित केल्यावर तेल लौकर संपून नंदादीप विझून जाईल.

कुटुंबप्रमुखाने आय आणि व्यय यांच्यात तालमेळ ठेवलाच पाहिजे. एक चतुर्थांश नित्य खर्चाकरतां, दोन चतुर्थांश नैमित्तिक (कपडालत्ता, शिक्षण वर्गें) खर्चाकरतां आणि बाकीचा एक चतुर्थांश आकस्मिक खर्चाकरतां शिल्लक ठेवावा.

•••

(मुख पृष्ठावरून)

संपादकीय

ती एक बाब होती आणि त्यामुळेच पक्ष प्रमुख असा राजीनामा आपणच नियुक्त केलेल्या मंत्र्यांकडून जेव्हा मागतात तेव्हा तो देणे ही मंत्र्याची जबाबदारी ठरते. या विचारावरही बहुतेक सर्व राजकारणी व समाजकारण्यांची सहमती दिसून आली. व्यक्तिस्वातंत्र्य, तारतम्य, बुद्धी या सगळ्या गोष्टी गौण ठरल्या. थोडक्यात, श्रेष्ठींना सर्व समजते आणि अनुयायांनी त्याचा आदर पूर्वक स्वीकार करणे हे नीतीला धरून असते हाच राजकिय संदेश यातून दिला गेला. वास्तविक आजच्या राजकारणात बहुतेक वेळा पक्षातील विद्रोह हा, सत्तेचा स्वार्थ डोळ्यांसमोर ठेवून झालेला असतो. नुकत्याच झालेल्या निवडणुकांमधील उमेदवारांची निवड व निवडून आल्यावर सत्ता मिळवण्याकरता 'आम आदमीचे' कारण देऊन जे गुणाकार, भागाकार वजाबाक्या झाल्या त्या आपल्या डोळ्यांसमोर आहेतच.

कुठलीही व्यवस्था चालवायची तर निर्णय हे घ्यावेच लागतात. प्रश्न, हे निर्णय घ्यायचे कोणी हाच असतो आणि हा प्रश्न वाटतो तेवढा सोपाही नसतो. राजकारणात व समाजकारणात जसे व्यापक हिताकरता अनेक अप्रिय निर्णय घ्यावे लागतात तसेच ते कौटुंबिक जीवनातही घ्यावे लागतात. हे निर्णय अप्रिय एवढ्यासाठी असतात की, ते एखादी व्यक्ती, कुटुंब किंवा समूह यांना मान्य होऊ शकत नाहीत, तरीही व्यापक हिताचा जेव्हा विचार करावा लागतो, तेव्हा तो व्यक्ती वा समूह यांना छेदून जायला लागतो. लोकशाहीत सर्वांना समान हक्क आहेत असा आपण कितीही घोष केला तरीही निर्णय देण्याची क्षमता देण्याचा

'अधिकार' हा एका व्यवस्थेकडे द्यावा लागतो. आताच्या निवडणुका त्यांतून निवडून येणारे सदस्य त्यांच्यात पुन्हा पंतप्रधान, मुख्यमंत्री, मंत्री, महापौर अशी रचना करावीच लागते. म्हणजे शेवटी पुन्हा एकच कुठलातरी गट की ज्याला आपण पक्ष म्हणतो आणि त्याचे नेतृत्व यांच्याकडे हे अधिकार 'व्यवस्था' म्हणून सुपुर्द होतात.

लोकशाहीने विकेंद्रीकरण केले आहे हा मोठा 'आभास' आहे. आजच्या लोकशाहीतही निर्णय हे नेतृत्वच करते. ही जी गोष्ट आपण राजकारणात मान्य करतो ती कौटुंबिक निर्णय घेतांना मात्र नाकारण्याचा आग्रह धरला जातो. कुटुंबात एकाच वेळेस अनेक वयोगट व स्त्री पुरुषांचा समावेश असतो. वयामुळे, अनुभवांमुळे त्या कुटुंबातील वडीलधाऱ्या मंडळींना निर्णय घेण्याचा नैसर्गिक अधिकार दिलेला असतो. अशा निर्णयांचा आदर करणे हे नैतिक कर्तव्य समजले जाते. पण इथे मात्र 'व्यक्ती' स्वातंत्र्य आणि इतर अनेक स्वातंत्र्यांच्या 'गोंडस' नावाखाली 'कुटुंब' या संस्थेला आपण मोडीत काढले आहे.

थोडक्यात कुठल्याही व्यवस्थेमध्ये 'नेतृत्व' हे असायलाच लागते. आपल्या धर्म शास्त्रांची रचना हे नेतृत्व विवेकी असण्याकडे होती. 'चारित्र्य' हे घटना किंवा कायदे निर्माण करून होत नसते. 'संवेदना', 'ममत्व', 'अनुशासन' हे चार भिंतींच्या शाळेपेक्षा कुटुंबामध्ये अधिक शिकता येते, कारण तेथे दैनंदिन व्यक्तीव्यक्तीमध्ये संबंध असतो. 'सुसह्य' सहजीवनाकरता 'तडजोडीचे' पहिले शिक्षण कुटुंबातच मिळते. आई, वडिल, भाऊ, बहीण, काका, आत्या ही नाती या जीवनाची वीण बांधत

(पृष्ठ ३२ वर)

(पृष्ठ ३१ वरून)

असतात. हे जीवन 'आत्मकेंद्रित' नसून 'बहुकेंद्रित' असते आणि या बहुकेंद्रातील 'संतुलन' साधण्याची प्रक्रिया ही व्यक्तीला 'सहिष्णू' आणि 'सुसंस्कृत' बनवत असते.

हा आचार आणि विचार हरवलेला शुद्ध आत्मकेंद्रित समाज जेव्हा आपण निर्माण करतो तेव्हा शिल्लक रहातो तो फक्त 'स्वार्थ'. मग याचेच नामकरण कधी 'व्यक्ती स्वातंत्र' तर कधी 'विचार स्वातंत्र्य' इत्यादींमध्ये केले जाते. वास्तविक

स्वातंत्र्यात घेण्यापेक्षा देण्याचा विचार अधिक असतो. निदान आपल्या 'धर्म' संकल्पनेत तरी अनेक युक्त्या, कल्पना करून हे मनावर बिंबवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. सुधारणांच्या नावाखाली आपण हे सगळेच 'व्यक्त' आणि 'अव्यक्त' बंध तोडून टाकले आणि शिल्लक राहिले ते फक्त स्वार्थ प्रेरित राजकीय नेतृत्व व त्याचा अनुनय करणारी आत्मकेंद्रित प्रजा. त्रिवेदी यांची कथा यापेक्षा वेगळी नाही. एका बेगडी, भोंगळ व्यवस्थेचे समर्थन करण्याचा तो केविलवाणा प्रयत्न होता.

●●●

वृत्तपत्र नोंदणी नियमाप्रमाणे (केंद्रीय) 'सद्धर्म' त्रैमासिकाच्या मालकीविषयी व इतर तपशीलासंबंधी माहितीचे निवेदन.

१. प्रकाशन स्थळ : लक्ष्मी केशव कार्यालय, प्रताप सिनेमा समोर, कोलबाड, ठाणे. ४०० ६०१.
२. प्रसिद्धिचा नियत काल : दर चौथ्या महिन्याच्या पहिल्या तारखेस.
३. मुद्रकाचे नांव, राष्ट्रीयत्व व पत्ता : श्री. अनंत विनायक धोरे. , भारतीय, पत्ता वरील प्रमाणे.
४. पकाशकाचे नांव, राष्ट्रीयत्व व पत्ता : वरील प्रमाणे.
५. संपादकाचे नांव, राष्ट्रीयत्व व पत्ता : डॉ. विजय वासुदेव बेडेकर, भारतीय, पत्ता वरील प्रमाणे.
६. एकूण भांडवलाच्या १ टक्याहून अधिक भांडवल घातलेल्या भागीदार व्यक्तिसह वृत्तपत्राच्या मालकांची नांवे : सौ. मालतीबाई नवाथे ट्रस्ट. पत्ता वरील प्रमाणे.

मी अनंत विनायक धोरे, जाहिर करतो किं, वर दिलेला तपशील माझ्या माहितीप्रमाणे व समजूतीप्रमाणे बरोबर आहे.

सही - अनंत विनायक धोरे

संपादकीय : डॉ. विजय वासुदेव बेडेकर

प्रकाशक व मुद्रक : अनंत विनायक धोरे, लक्ष्मी केशव कार्यालय, प्रताप सिनेमासमोर,
कोलबाड, ठाणे - ४०० ६०१.

मुद्रण स्थळ : परफेक्ट प्रिन्टर्स, नूरीबाबा दर्गा रोड, ठाणे - ४०० ६०१.